

PAPER DETAILS

TITLE: İSTANKÖY ADASI`NİN İDARİ VE SOSYAL YAPISI (1839-1914)

AUTHORS: Yakup AHBAB

PAGES: 63-114

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/102184>

İSTANKÖY ADASI'NIN İDARİ VE SOSYAL YAPISI (1839-1914)

Yakup AHBAB*

Özet

İstanköy Adası, coğrafi konum olarak Anadolu sahillerine en yakın adaların başında gelir. Burada Osmanlı hakimiyeti Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı esnasında 1522 senesinde gerçekleşmiştir. Fetihten sonra İstanköy, 1534'te kurulmuş olan Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti bünyesine dahil olmuştur. Bağımsız Yunanistan sonrası Ege'de oluşan dengeler, Tanzimat sürecinde İstanköy'de yaşanan idarî değişiklik, ilk önce 1849 yılında ülkede Eyalet sisteminin uygulanışı ve ardından idarî alanda yapılan 1864 ve 1867 düzenlemeleri neticesinde şekillenen Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti bünyesindeki İstanköy'ün durumu bu çalışmamızda incelenmiştir. Ayrıca fetihten hemen sonra adaya Anadolu'dan göçler gerçekleşmesiyle adanın Türkleşmesi hız kazanmıştır. Bundan başka İstanköy'de Türk varlığı için fetihten itibaren gösterilen hassasiyet ve yapılan iskan çalışmaları ile Türk vakıf kurumları da burada ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: İstanköy, Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Ege Denizi, Ege Adaları, Kanunî Sultan Süleyman, Kanunî Vakfı.

Giriş

Ege Denizi, Akdeniz'in kuzeye uzanan bir parçasıdır. Ege Denizi'nin kuzeyden güneye uzunluğu 660 km, genişliği ise kuzeyde 270, orta kısımlarda 150, güney kesimlerde 400 km civarındadır. Ege Denizi, 214.000 km² bir alanı kapsamaktadır. Anadolu ve Yunanistan arasında bulunan 1.800 kadar ada,

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi; yakupahbab@hotmail.com.

adacık ve kayalıkları¹ içinde bulundurduğundan buraya “Adalar Denizi” ve “Ada Arası” denilmektedir. Osmanlı Devleti ise bölge için “Bahr-i Sefid” tabirini kullanmıştır². Yunanistan, Makedonya ve Anadolu’nun batı ve güney-batı kıyılarını içine alan bölge, Anadolu ile Yunanistan arasında geçiş noktasında yer almaktadır. Bu özelliğinden dolayı çeşitli medeniyetlerin etkisinde kalmıştır. Ege Denizi’ndeki ada, adacık ve kayalıkların çokluğu buranın çeşitli sınıflamalara tabi tutulmasına neden olmuştur. Bunlar; Doğu Sporad ve Güney Sporad, Kuzey Sporad ve Kiklad Adaları grubudur. Doğu Sporad ve Güney Sporad, Anadolu kıyılarına yakın olanları olup Midilli, Sakız, Sisam, Rodos ve İstanköy adaları bu grupta yer almaktadır. Eğriboz, Mikonos, Santorin, Naksos; Kuzey Sporad ve Kiklad Adaları grubuna dahildir. Başka bir sınıflama ise, Türkiye kıyılarına yakın olan adalar için Boğazönü, Saruhan ve Menteşe, Yunanistan kıyılarına yakın olan adalar için de Kuzey Sporad ve Kiklad şeklindedir. Anadolu’ya yakın olan Boğazönü ve Menteşe adalarına Doğu Akdeniz Adaları da denilmektedir. Bir Ege Adası olan İstanköy, tarih boyunca çeşitli isimlerle adlandırılmıştır. Buraya, adanın ilk hükümdarı Merop’a izafeten “Meropa”, kızı Koa’ya izafeten de “Kos” denilmiştir. Adanın boyu 45 km ve eni 2 ila 10 km arasındadır. İstanköy dar ve uzun bir ada olmasından ötürü buraya “Lango” da denilmiştir. İstanköy ismi “eis tin chio”dan bozma olup Rumca “Nereye gidiyorsun?” sorusuna verilen “istin ko” yani “Ko” ya sözünün Türkçeleştirilmiş halidir³.

Menteşe (Dodekanissa) yani 12 adalar grubunda yer alan İstanköy, Bodrum Akarlar köyüne 5 km, Bodrum merkeze 20 km, Datça Yarımadası’na 14 km, Rodos’a 110 km uzaklıktadır. İstanköy, coğrafi koordinat olarak 36° 50’ kuzey enlemleri, 27° 10’ doğu boylamları arasında yer almaktadır.

¹ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, ed. Cevdet Küçük, Stratejik Araştırma ve Etütler Milli Komitesi (SAEMK), Ankara 2001, s. 1.

² Feridun Emecen, “XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adalarında Osmanlı İdari Teşkilatı”, *Ege Adalarının İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, SAEMK, Ankara 2003, s. 4; Şerafettin Turan “Rodos ve Oniki Adanın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı”, *Bellekten*, XXIX/ 13 (1965), 77.

³ Zeki Çelikel, *İstanköy’de Türk Eserleri ve Tarihçe*, Ankara 1990, s. 9; Mine Nart, *XVI. Yüzyılda İstanköy*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1993, s. 4; Feridun Emecen, “İstanköy”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII (2001), 308; Mehmet Akif Ceylan, *Ege Adalarında Türkçe Yer Adları Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 2004, s. 57.

Dihyovono Dağı, adayı boydan boya kat etmektedir. Bu dağın yamaçlarında bağ ve bahçeler bulunmaktadır. Adanın doğu bölümünü Bodrum Burnu ve Kiriyo Burnu oluşturmaktadır. Kuzeyde bir fener ve güneyde de bir kale mevcuttur. Alikis ve Linopoti adanın iki önemli gölüdür. Adada; İstanköy, Kuzey Kefalos ve Güney Kefalos körfezleri ile Agios-Fakos, Embors ve Thermi isimlerini taşıyan üç adet kaplıca yer almaktadır. Adanın güneyinde bir de sönmüş yanardağ mevcuttur⁴.

Marmara Bölgesi'nde, coğrafi konumu itibarıyla daha çok kara devleti görünümünde olan Osmanlı Beyliği kendini, Anadolu'daki çekişmelerden uzak tutarak Bizans'a karşı cihad anlayışı ile gerçekleştirdiği fetihlerle büyük bir gelişme kaydetmiştir. Osmanlı Beyliği, Rumeli'de ele geçirdiği yerler nedeniyle denizler ile ilgili bir politika belirlemek durumunda kalmıştır. Karesi Beyliği'nin hakimiyet altına alınması ile Osmanlı Devleti donanmaya sahip olmuştur. Daha sonra da Aydıncık, İzmit ve Gelibolu'da tersane kurmuştur⁵. Yıldırım Bayezid, Anadolu Türk birliğini sağlama çalışmaları neticesinde, Ege sahillerinde bulunan Aydın, Menteşe ve Saruhan Beyliklerinin topraklarını ele geçirmesiyle Ege Denizi'nde donanma faaliyetlerini başlatmıştır. Bu dönemde İstanköy'e akınlar düzenlenmiş olup Şövalyeler tarafından adanın güneydoğu ile güneybatı kesimlerine iki kule inşa edilmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen Osmanlı Donanması, hala Venedik ve Ceneviz donanmalarıyla mücadele edebilecek düzeyde değildi. Osmanlı Donanması'nın Venedik ve Cenevizlerle başa baş mücadele edebilecek seviyeye ulaştığı Fatih Sultan Mehmed döneminde, Ege Adaları yeniden ilgi odağı olmuştur. St. Jean Şövalyeleri'nin Bodrum'a hâkim olmasının Anadolu güvenliğini tehlikeye sokacağını fark eden Fatih Sultan Mehmed, bu tehdidi bertaraf etmek için fırsat aramaktaydı. Nitekim İstanbul'un fethini tebrik etmek için gelen Rodosluların, 1451 yılındaki ticaret antlaşmasının yenilenmesi teklifi Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiştir. Bu da savaşa neden olmuştur. Menteşe sahillerine ait 30 Türk gemisinin Rodos ve İstanköy'e yönelik saldırılarının akabinde 1455 senesinde Hamza Bey komutasındaki Türk donanması Sakız'a uğradıktan sonra Rodos, Sömbeki, Leryoz, Kalimnoz ve İncirli'ye baskınlar düzenlemiş ve ardından da

⁴ Yakup Ahbab, *Yakın Dönem Tarihimizde İstanköy Adası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 2.

⁵ Yasemin Demircan, "Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler*, IX, Ankara 2002, 364.

donanma Sakız'a dönmüştür. Bu saldırılar sırasında İstanköy'e bağlı Andimahiye Kalesi de kuşatılmış olmasına rağmen fethedilememiştir⁶. İstanköy'ün savunması bu saldırılar sonucunda zayıflamıştır. Bundan dolayı adanın yönetimi, Rodos Şövalyeleri'nin Büyük Üstadına bağlanmıştır⁷. Bu ilk saldırılardan sonra 1480'de ikinci bir sefer daha düzenlenmiş; ancak Osmanlı Donanması düzenlenen bu seferde ağır kayıp verdiği için geri çekilmek zorunda kalmıştır. Düzenlenen seferlere rağmen Rodos ve İstanköy Şövalyelerin elinden alınamamıştır. Bu kuşatma ve ardından meydana gelen depremin neden olduğu yıkımlar nedeniyle İstanköy şehri yeniden inşa edilmiştir⁸.

Fatih Sultan Mehmed'in 1481 yılında sefere çıktığı sırada vefat etmesi üzerine tahta Sultan Bayezid geçmiştir. Fakat Bayezid'in kardeşi Cem Sultan'ın taht iddiasında bulunması ve ardından Rodos Şövalyelerine sığınması, Osmanlı Devleti'nin Ege'de pasif bir politika izlenmesine neden olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkması Şövalyeler tarafından endişeyle karşılanmış ve önemli savunma tedbirlerinin alınmasına neden olmuştur. 1517 Redaniye Seferi esnasında Rodos Şövalyeleri'nin Memlûklüler tarafında yer alması, Rodos'a karşı yeni bir seferin yapılmasını gerektirmiştir. Bundan dolayı Yavuz Sultan Selim, Rodos Şövalyelerine karşı büyük bir donanma inşası emrini vermiştir. Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra tahta geçen oğlu Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında Suriye'de ortaya çıkan Canberdi Gazali isyanına Rodos Şövalyeleri'nin destek vermesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Bunun üzerine sefer düzenlenmesine karar verilmiştir.

Sefer için iki güzergâh belirlenmiştir. Kanunî komutasında ordu karadan, Pulak Mustafa Paşa komutasındaki donanma ise denizden yola çıkmıştır. 14 Haziran 1522 tarihinde İstanköy'e ulaşan donanma buradan da Rodos'a geçmiştir⁹. Kara ordusunun Rodos'a çıkmasından sonra ilk olarak, İslami geleneklere uygun olarak şehrin teslimi teklifini içeren bir mektup Şövalyelerin tarikat lideri Phillippe Villiers de l'Isle Adam'a yollanmıştır. Ancak bu mektuba cevap bile verilmemiştir. Bunun üzerine Şövalyeler, ilk etapta Girit'ten paralı askerler getirtmiş ve limanlara da zincir vurmuştur. 28 Temmuz'da başlayan

⁶ Emecen, "İstanköy", s. 309.

⁷ Çelikel, *a.g.e.*, s. 11.

⁸ Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar*, çev. Tülin Altınova, İstanbul 2004, s. 47.

⁹ Turan, *a.g.m.*, s. 78.

kuşatma süresince yaşanan şiddetli çarpışmalarda Donanma başarılı olmuş, 3 Eylül'de Herkit ve İlyaki, 6 Eylül'de ise İncirli adaları teslim olmuştur. Avrupa'dan da beklediği yardımı göremeyen Rodos Şövalyeleri 9 Aralıkta Tarikat Meclisi'nde teslim şartlarını görüşmüşlerdir. Venediklerin silah ve erzak yardımı da durumu değiştirmemiştir. Adada kalmak isteyen Latin ve Rum ahaliye din ve dil serbestisi ile Rum ahalinin mallarına el konulmaması, 5 yıl süre ile vergilerden muaf tutulması ve ahaliden gitmek isteyenlere mallarını da yanlarında götürme hakkı tanınması, İslamiyet'i kabule zorlanmamaları ve çocuklarının devşirme olarak alınmaması koşuluyla şehir teslim edilmiştir¹⁰.

Rodos'un düşmesinden sonra 5 Ocak'ta İstanköy Adası teslim olmuştur¹¹. Ada alınır alınmaz kadı, dizdar ve yerli muhafız gönderilmiş, Narince Kalesi tamir edilmiştir. Daha sonra adada kalmak isteyenler yerlerinde bırakılarak kale dışındaki varoшта ikametleri sağlanmıştır¹². Fetihten sonra idari bir düzenlenme yapılarak, İstanköy kaza merkezi olmak kaydıyla, Leryoz ve Kalimnoz adaları İstanköy'e bağlanmıştır¹³. İstanköy Kazası; Kelemez, Leryoz, Batnoz, İstanbulya adalarını da içine alıyordu. İstanköy Rodos'a, Rodos Adası ise Midilli'ye idari olarak bağlanmıştır. İstanköy, bir ara Nakşa Adası'na bağlanmış olmakla birlikte kısa bir süre sonra tekrar Rodos'a bağlanmıştır. Fetihlerden sonra ele geçirilen adalarda vakıf çalışmaları başlatılmıştır.

Osmanlı'da fetihlerin artması neticesinde Ege Adalarının bir idari yapı içerisinde bulundurma ihtiyacı doğmuş, 1534 senesinde idari ve coğrafi şartlar göz önünde tutularak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Beylerbeyliği Barbaros Hayreddin Paşa'nın idaresine verilmesiyle kurulmuştur¹⁴. Bu idari yapılanmada, adalar ana karadan ayrı düşünülmeyle yönetimde Kaptanpaşa'nın mutlak etkisi bulunmaktaydı. Bu yapı bazı ufak değişiklikler ile birlikte temel karakterini XIX. yüzyılın ilk yarısında, Yunanistan'ın bağımsızlığına kadar, korumuştur. Bu tarihten sonra aşağıda ilgili bahisde de değineceğimiz gibi, ortaya çıkan yeni güvenlik sorunları neticesinde yeni bir idari yapılanmaya girişilmiştir.

¹⁰ Vatin, *a.g.e.*, s. 344.

¹¹ Vatin, *a.g.e.*, s. 467.

¹² Emecen, "İstanköy", s. 309; Vatin, *a.g.e.*, s. 351.

¹³ Feridun Emecen, "XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adalarında Osmanlı İdari Teşkilatı", *Ege Adalarının İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, SAEMK, Ankara 2003, s. 10.

¹⁴ Demircan, *a.g.m.*, s. 368.

A. 1849'da Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin Teşkili ve İstanköy Adasının İdarî Konumu

Osmanlı Devleti, Akdeniz'in geniş sahasında uzun süreli bir hakimiyet mücadelesi içerisinde yer almasına rağmen, ilk dönemlerde bir kara devleti olarak teşkilatlanmıştı. Barbaros Hayreddin Paşa'nın beylerbeyliği altında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin teşkili Ege Adaları'nın durumlarında belirleyici bir etken olmuştur. Eyalet kaptanpaşanın yetki ve denetimi altındaydı. Yapı itibarıyla kıyılarla irtibatı bulunan eyalette, ilk teşkil edildiğinde, Midilli ve Rodos haricinde ada merkezli sancak yoktu. Nitekim eyaletin ilk merkezi Rodos olmuştu. Gelibolu, Rodos ve Midilli bu eyaletin Ege Denizi'ni içine alan temel birimleriydi ve eyalet bu merkezde ortaya çıkarak kıyıların karalarla bağıını belirleyecek şekilde eyalet sınırlarına dahil edildiği düşünülmektedir¹⁵.

Devletin yapılanmasında denizlerle ilgili idari birim olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd adıyla tarifi yapılan Kaptanpaşa Eyaleti, aynı zamanda bu sahadaki yegâne taşra birimiydi. Ege Adaları ile sahil sancakları sınırlayan bu eyalet, teşkilinden itibaren denizcilikle ilgili politikaların yönlendirilmesinde ve uygulanmasında önemli görevler üstlenmiştir. Ege Adaları, dolayısıyla İstanköy Adası'nda klasik dönem Osmanlı yönetim anlayışı XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde de fazla bir değişikliğe uğramayarak devam etmiştir. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti üzerinde Kaptanpaşaların mutlak etkisi devam etmekteydi. Önemli bir kısmının donanma ve tersane ricali arasından seçildiği anlaşılan eyalet yöneticileri kaptanpaşanın görüşü alınarak, padişahın onayı ile atanmaktaydı. Yunanistan'ın kuruluşu ile Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi genelindeki tartışmasız hakimiyeti bir ölçüde sarsılmıştır¹⁶. Bu durum kaçınılmaz olarak eyaletin yapısında bazı değişiklikleri zorunlu hale getirmişti. Ancak, esas değişim süreci Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı sonrası ortaya çıkan

¹⁵ İdris Bostan, "Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin Kuruluşu", *Tarih Dergisi*, sayı 38 (2003), s. 74-75.

¹⁶ Eğriboz Adası ile Sporad ve Kiklad adalarının bir kısmı Yunanistan'a bırakılmıştır. Buna karşılık 39⁰ kuzey enleminin kuzeyindeki adalar ile 26⁰ doğu boylamının doğusunda kalan bütün adalarda mutlak Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. *Türk Hâkimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, ed. C. Küçük, SAEMK, Ankara 2002, s. 80-89.

yeni şartlarda başlatılan ve 1839 Tanzimat Fermanı ile devam eden yıllara tesadüf etmektedir¹⁷.

Osmanlı Devleti'nde 1839'da Tanzimat'ın ilanından sonra idari alanda yapılan ilk yenilik, İstanköy Adası'nda da uygulanmış olan, *Muhassıllıkların* teşkili ve muhassılların gittikleri yerlerde kanunen oluşturmak zorunda oldukları *Muhassıllık Meclisleri* olmuştur. Muhassılların bir diğer görevi de nüfus ve mal sayımının gerçekleştirilmesidir. 1840 yılında uygulamaya konulan muhassıllık teşkilatı, yaşanan olumsuzluklardan ve meydana gelen vergi kayıplarından ötürü 1842 yılında kaldırılarak iltizam usulüne dönülmüştür. İltizam usulüne dönülmesinde, yıllardan beri devlete vergi vermeyenlerin çıkarmış oldukları güçlükler kadar yeni sisteme işlerlik kazandırılmadan iltizam usulünün kaldırılması da etkili olmuştur¹⁸. Muhassıllığın kaldırılmasından sonra Muhassıllık Meclisleri varlığını *Memleket Meclisi* adı altında bir müddet daha sürdürmüştür¹⁹. Muhassıllığın kaldırılması ile idari yapıda değişiklikler de yapılmıştır. En önemli değişiklik ise sancaklara *Kaymakamların* tayin edilmesi olmuştur. Bu bağlamda Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'ne bağlı adalara da kaymakam tayinleri yapılmıştır. Eyalet bu dönemde; İstanköy, Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız, Sisam, Rodos ve Kıbrıs sancaklarından oluşmaktaydı²⁰. 1849 yılında *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti* resmen oluşturulmuştur. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin valiliğine Mustafa Safveti Paşa getirilmiş, eyaletin merkezi ise Rodos olmuştur²¹. Bu dönemde İstanköy Adası Sakız Sancağı'na bağlı bulunmaktaydı. Diğer taraftan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin kurulmasıyla adalar yönetiminde kaptanpaşanın tek yetki sahibi olması son bulmuştur²².

¹⁷ Ali Fuat Örenç, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul 2006, s. 61.

¹⁸ Yücel Özkaya, "Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Taşrada Tanzimat Uygulaması", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Ankara 1991, s. 121-140, 261.

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL), nr. 117/2893.

²⁰ BOA, Sadâret Evrâkı Mektûbî Kalemi Nezaret ve Devair (A.MKT.NZD), nr. 70/37.

²¹ BOA, Bab-ı Asafî Teşrifat Kalemi (A.TŞF), nr. 6-A/42.

²² Örenç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 69.

Tablo 1	
1849 Yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti Mülkî Taksimatına Göre İstanköy Adası	
SAKIZ SANCAĞI	
Sakız Adası	İpsara Nahiyesi
İstanköy Adası	Sisam Adası

1. Tanzimat Sürecinde İstanköy Muhassıllığı Teşkilatı

Tanzimat Fermanı ve müteakiben yayınlanıp Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun bir nevi tamamlayıcısı olan fermanların mülkî alanda getirdiği ilk değişiklik, ülkedeki sancakların idaresini, merkez tarafından atanan *Muhassıl-ı Emval* adlı yöneticilere bırakmasıydı. Bu bakımdan II. Mahmud devrinde başlayan merkeziyetçilik politikası devam ettirilmiştir²³. İltizam usulünün kaldırılacağı ilan edilmiş, böylelikle uzun yıllar hiçbir bakımdan ahaliye yarar sağlamadığı vurgulanan bir sisteme son verilerek, vergilerin tayin edilen muhassıllar eliyle toplanarak, doğrudan merkeze gönderilmesi benimsenmişti. Diğer bir ifadeyle muhassılların sancağın hem malî hem de idarî yöneticileri olarak görev yapması öngörülmüştü²⁴.

Meclis-i Vâlâ'nın 25 Ocak 1840 tarihli nizamnamesiyle resmîyet kazanan muhassılların atama ve çalışma usulleri bu nizamname ile belirlenmiştir. Muhassılların en önemli görevlerinin başında her türlü gelirin toplanması yer almaktaydı. Sancaklarda her türlü vergi gelirlerinin toplanması işinin muhassıllara bırakılmasıyla yöneticilerin vergileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır²⁵. Muhassıllar, atandıkları yerlere yanlarında mal, nüfus ve bir de emlak kâtibi ile gidip buralarda *Muhassıllık*

²³ Muzaffer Sencer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tazimattan Sonra Siyasal ve Yönetmel Gelişmeler", *Amme İdaresi Dergisi*, XVII/3 (1984), 47.

²⁴ Ali Akyıldız, "Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatlarının Yeniden Yapılanma Süreci (1836-1856)", *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004, s. 74.

²⁵ Tanzimat döneminin ilk uygulaması olan muhassıllık kurumunun aslında merkezî maliye teşkilatında gerçekleştirilen reformların tahsilât sisteminde de uygulanmaya çalışılması olarak değerlendirilebilir. Ali Akyıldız, "Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Yenileşmeyi Zorunlu Kılan Nedenler", *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004, s. 28-29; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2001, s. 24.

Meclisi oluşturmakla görevliydi. Muhassıllık merkezi olan kazaların dışında kalan yerlerde icabına göre meclisler oluşturulacak ve muhassıl tarafından, ileri gelen birisi bu meclisin başkanlığına tayin olunacaktı. Bu meclisler; muhassıl, iki kâtip, hâkim, müftü, asker zabiti ile vücut-ı memlekette (yöre ileri gelenlerinden) dirayetkâr ve iyi halli dört kişi ki toplam on üyeden oluşmaktaydı. Bölgede Müslüman olmayan halk bulunuyorsa onları temsilen metropolit ve kocabaşlarından iki kişi de bu meclise üye olacaktı²⁶.

Haftada 2-3 gün toplanacak olan bu mecliste gayrimüslim üyeler de bulunmaktaydı. Bu meclislere seçilecek kimseler memleketin akıllı, namuslu ve muteber kimseleri olmak durumundaydı. Seçim işlemi ise biraz karışık olup adaylar ilk önce mahkemeye giderek isimlerini kaydettirmek zorundaydı. Kazaya bağlı köylerden kura ile saptanan 5'er kişi ve kaza merkezlerinden de, yerleşim yerinin büyüklüğüne göre, 20-50 kişi seçmen olabilecekti. Adaylar seçmenlerin karşısına tek tek çıkmaktaydı. Destekledikleri adayı isteyen seçmenler bir yanda toplanmaktaydı. Sonuçta oyların çoğunluğunu elde eden aday seçilmekteydi. Ancak isteyen ve istemeyenler eşit olursa kuraya başvurulacaktı²⁷. Muhassıllık Meclislerinin yapısı belirlenirken, imparatorluk-taki diğer cemaatlerin varlığı dikkate alınmaksızın, Müslüman olmayanlardan 2 kişinin üye olarak meclise katılması uygun bulunmuştur. Bununla beraber bu sistemin kurulmasından kısa bir süre sonra bilgili eleman eksikliği, bu zamana kadar devlete vergi vermeyenlerin göstermiş oldukları tepkiler ve hazine gelirlerinde 1840-1841 yılında meydana gelen büyük düşüşten dolayı muhassıllık teşkilatı kaldırılarak iltizam usulüne dönülmek zorunda kalınmıştır. Muhassıllık Meclisleri ise varlığını *Memleket Meclisi* olarak devam ettirmiştir²⁸.

Eyalet ile sancaklardaki emlak ve nüfus belirlenerek gelir gider dengesinin oluşturulmasında, merkezden atanan muhassıllara önemli görevler düşmekteydi.

İstanköy'den gönderilen ve 12 Mart 1841-12 Ocak 1842 tarihleri arasındaki masrafları gösteren defter, Masarifat Muhasebesinde incelendikten

²⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 212.

²⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Ankara 2000, s. 20.

²⁸ BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL), nr. 117/2893.

sonra Meclis-i Muhasebe-i Maliye'ye havale olunmuştur. Buna göre; Önceki Muhassıl Şakir Efendi ve O'nun selefi Hacı Veli Ağa dönemlerinde 266.446 kuruş 16 para masraf yapıldığı görülmüştür. Bu masraflar, topçu maaşı ve Karantinahane inşası masrafıdır²⁹. Ayrıca İstanköy'de görevli gümrük memurlarına verilen maaşlar gereksiz görülerek, kalem harcı olarak alınan paradan yeterli miktarda tahsisatın yapıldığına dikkat çekilerek, başkaca aylık verilmesine gerek olmadığı da belirtilmiştir. Yine gümrük memurlarının maaşları yeterli olmadığı takdirde gümrük gelirlerinden bir miktar ilave yapılması müessis nizam gereği olduğu hatırlatılmıştır. Varidat defterinde yer alan miktardan gümrük hademesi için bir kesinti yapıp yapılmayacağı belirtilmediğinden bunun neticelendirilmesi daha sonraya bırakılmıştır³⁰.

Donanmay-ı Hümayun Kapudanlarından Hüseyin Ağa'ya verilip, masraf olarak gösterilen 22.123,5 kuruş 10 paranın İstanköy Adası 1841-1842 senesi varidatından düşülmesi tasdik edilmiştir. Söz konusu miktarın 76.793 kuruş 10 parası Hacı Veli Ağa'nın Muhassıllığı dönemine, 144.230,5 kuruşun ise Şakir Efendi'nin Muhassıllığı döneminde yapılan masraf olduğu anlaşılmaktadır. Gerekli işlemlerin yapılması için de Meclis-i Muhasebe-i Maliye tarafından Varidat ve Sergi Muhasebelerine emir verilmiştir. Ayrıca gösterilen masraflardan tenzil olunan 45.422,5 kuruş 6 paranın İstanköy'den sorulması için Mektubi Odasına gerekli emir verilmiştir³¹. 13 Şubat 1842'den 12 Mart 1842'ye kadar bir aylık İstanköy gelir hesap cetveli ada Muhassılı Hacı Veli Ağa tarafından merkeze gönderilmiştir. Defter, Meclis-i Muhasebe-i Maliye tarafından incelenmiştir. Adanın bir aylık geliri, maaş ve öşür hariç, 19.831 kuruş 14 paradır. 333 kuruşunu maaşlar, 3.820 kuruşunu yerli topçu mevacibi, 4.547 kuruşunu da diğer masraflar oluşturmuştur. Bu masrafların ada gelirlerinden düşülmesiyle de 11.130,5 kuruşun İstanköy Adası'nın bir aylık varidatı olduğu Meclis-i Muhasebe-i Maliye'de yapılan karşılaştırma ile görülmüştür. Bu meblağ İstanköy Muhassıllığının zimmetinden düşülmüştür³².

Muhassıllığın lağvından sonra İstanköy'e Rikab-ı Şahane Kapucubaşlarından Mustafa Bey Kaymakam olarak tayin edilmiştir. Halef/selef

²⁹ BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MM)*, nr. 10554, s. 18.

³⁰ *MM*, nr. 10554, s. 18.

³¹ *MM*, nr. 10554, s. 18.

³² *MM*, nr. 10554.

muhasebesi yapıldığı sırada, Kaymakam Mustafa Bey selefi Muhassıl Hacı Ağa'nın kısa Muhassıllığı sırasında (13 Şubat-12 Mart 1842) öşür memurlarına 2.700 kuruşluk bir ödeme yapıldığını bildirmiştir. Maliye Nezareti'nin söz konusu 2.700 kuruşluk masrafların niteliği hakkında mufassal bilgi istemesi üzerine açıklama yapılmıştır. Buna göre; 8 ay müddetle eşcar memuru Halil Efendi'ye 800 ve diğer eşcar memuruna da 400 kuruş verilmiştir. Buna göre eşcar memurlarına toplam 1.200 kuruş ödenmiştir. Limon aşarını tahsiline görevli Hafız Efendi'ye aylık 200 kuruştan 7,5 ayda 1.500 kuruş verilmiştir. Toplamda memurlara ödenen meblağın ise 2.700 kuruş olduğu belirtilmiştir. Varidat Muhasebesi Kalemi'nde gerekli inceleme yapılarak 2.700 kuruşun eski Muhassıl Hacı Ağa'nın zimmeti olan paradan mahsubu için Varidat ve Masarıfat Kalemlerine gerekli emirler verilmiştir³³.

Tanzimat'ın uygulanmakta olduğu yerlerde muhassıllık sistemine son verilerek yeni bir mülkî yapılanmaya gidilmesinin sebepleri üzerinde biraz durmak eski sistemin aksayan yönlerinin görülmesi açısından önemli olacağı gibi, ileride bahsedeceğimiz idarî ve malî uygulamalardan ne beklendiğinin anlaşılması bakımından da yerinde olacaktır. İlk olarak muhassıllık idaresi sırasında hazine gelirlerinin zamanında tahsil olunamayarak, öşür gelirlerinin tahsildarların zimmetinde kalarak telef olmasının önüne geçilemediği anlaşılmaktadır. Zaptiye ve maliye memurları arasında yaşanan çekişme ise bu olumsuzluğa sebep olarak gösterilmişti³⁴. Söz konusu olan verginin toplanması sırasında muhassıllar tarafından çok kişinin görevlendirilmiş olması, bu kişilere verilen ücretlerin hazineye oldukça fazla yük getirmesi hususları mevcut sistemin aksayan yanlarını oluşturmaktaydı. Aynı zamanda ahali bu memurların gelmesini beklemek zorunda olduğu için, ürünlerini tarlalardan kaldıramayıp, bu sırada hem gereksiz zaman kaybı yaşanmakta hem de yağmur gibi tabii olaylar yüzünden mahsulleri zarar görmekteydi.

Sonuç olarak 1840-1842 yılları arasında Tanzimat uygulamasının getirdiği yeni vergi sisteminde olduğu gibi³⁵ aynı süreci paylaşan muhassıllık

³³ MM, nr. 10554.

³⁴ Musa Çadircı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, LIII/206 (1989), 238.

³⁵ Musa Çadircı, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Tanzimat'ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1989, s. 296.

teşkilatından umut edilen verim alınamamıştır³⁶. Çünkü muhassıllık sistemine işlerlik kazandırılmadan iltizam usulü lağvedildiğinden³⁷, devlet yeni gelirleri tespit edip toplayamadığı gibi, eski gelirlerini de kaybetmiş oldu. Bu nedenle Mart 1842'den itibaren iltizam usulüne geri dönmüştür³⁸.

2. Tanzimat Sürecinde İstanköy Kaymakamlığının Teşkili

Muhassıllık sisteminde bilhassa ekonomik ayağın aksaması, kısa süre bu yapının tasfiyesini gündeme getirmişti. Bu durum ise eyalet yönetiminde bir kez daha yeni düzenlemelere gidilmesi keyfiyetini ortaya çıkarmıştır. İdarede muhassıllığın tasfiyesinden sonra ilk olarak eski vergi sistemine dönmüş, eyalet sistemi tekrar ele alınmıştır. 1842 yılı başından itibaren geçerlilik kazanan düzenlemeye göre Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde eyaletler sancaklara, sancaklar da kazalara ayrılmaktaydı. Köyler de en küçük idari birim olarak varlığını sürdürmüştür. Köylerin idaresi muhtarlar, kazaların idaresi kaza müdürlerine, sancakların idaresi ise kaymakamlara verilmiştir. Eyaletler de valiler tarafından idare edilmekteydi³⁹.

Tanzimat öncesi sancak yöneticisi olan mütesellimlik kurumunun görevlerini üstlenen kaymakamlık, günümüze kadar varlığını aynı isimle korumuş bulunmaktadır. Kaymakam ismi Tanzimat öncesinde de mevcuttu. Ancak, vali ya da mutasarrıfların geçici bir süre için yerlerine atadıkları kimselere verilen bir unvandı. Kaymakamlar aylık gelir-gider defterleriyle yıllık muhasebe defterleri ve halef-selef muhasebe sonuçlarını Maliye Nezareti'ne göndermekteydi. Sancakları idare etmekle görevli olan kaymakamlar, doğrudan

³⁶ Tanzimat Fermanı'nın ülke genelinde uygulanması sırasında bir takım problemlerin çıktığı ve hoşnutsuzluğa sebep olanların bazen yeni tayin edilen muhassıllar bazen de Muhassıllık Meclisi üyesi azaları olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Tanzimat Fermanı'nın uygulanmaya çalışıldığı Ege Adaları'nda da zaman zaman çeşitli sorunların yaşandığı ve şikâyet konusu olan hususların Babıâli'ye intikal ettirildiği görülmektedir. Ali Fuat Örenç, "Tanzimat Fermanı'nın Ege Adalarında Tatbiki", *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri, 17-18 Mayıs 2004, Bildiriler*, İstanbul 2005, s. 104-108.

³⁷ Özkaya, a.g.m., s. 121-140.

³⁸ Ali Akyıldız, "Osmanlı Merkez Teşkilatının Yeniden Yapılanması Süreci (1836-1856)", *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004, s. 74.

³⁹ Musa Çadircı, "Tanzimat Dönemi Osmanlı'da Ülke Yönetimi (1839-1876)", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, II, Ankara 1988, 155.

Dahiliye Nezareti'ne bağlı olup, atanma ve diğer özlük işleri buraca yapıldı. Ancak, valilere karşı sorumlulukları olup, bağımsız olarak önemli kararlar alıp yürütme yetkileri sınırlıydı. Sancak yönetiminde kaymakamın yanı sıra “*Mal Müdürleri*”nin de önemli görevleri vardı. Sancak merkezlerinde mal müdürü, eyaletin defterdarına karşılıktı. Hazine gelirleriyle bütün vergilerin sancak meclisi denetim ve aracılığı ile toplanması, gerekli harcamaların yapılmasında o sorumlu bulunuyordu. Nüfus sayımı ve kayıt işlerine bakan *Nüfus Müdürü*, kâtipler, varsa posta görevlileri, tabib gibi kimseler de sancak yönetiminde kendi alanlarında hizmet görmekteydiler⁴⁰.

Tanzimat'ın ilanını müteakip sancak ve kazalarda tesis olunan meclisler ise bu son düzenlemeler sonrası varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu dönemde sancaklarda bulunan ve 1849'dan itibaren *Sancak Meclisi (Memleket Meclisleri)* adı verilen meclisler Kaymakamın başkanlığında mal müdürü, hâkim, tahrirat ve mal kâtipleriyle Müslüman ve gayrimüslim toplulukların seçtiği kişilerden meydana gelmekteydi. Haftanın muayyen günlerinde toplanan meclisin bölgenin malî, eğitim-öğretim ve beledî işlerini görüşüp karara bağlaması ön görülmüştü⁴¹.

Memleket meclisi, çeşitli idarî birimlerde görev alanlarla halk arasında çıkan anlaşmazlıkları bir mahkeme gibi değerlendiren sonuçlandırdığı için bir bakıma Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin taşradaki örneği olarak görülmektedir⁴². Yeni düzenlemeler ile sancaklara atanan kaymakamların, daha önce sancaklarda görev yapan muhassılların aksine bağımsız karar alma ve uygulama yetkileri sınırlı bulunmaktaydı. Kendileri valilere karşı sorumlu idiler⁴³.

Yeni düzenlemeler çerçevesinde Adalar Eyaletinde bir takım mülkî değişikliklere gidilmişti. Bu sırada İstanköy, Bozcaada, Limni, Sakız, Sisam, Rodos ve Kıbrıs kaymakamlıkları Midilli ile birlikte eyaletin bünyesinde yer

⁴⁰ Çadircı, *Anadolu Kentleri*, s. 240

⁴¹ Yücel Özkaya, “Kaymakam”, *DİA*, XXV (2002), 84.

⁴² Musa Çadircı, “Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)”, *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara 1985, s. 265.

⁴³ Çadircı, *Anadolu Kentleri*, s. 236.

almaktaydılar. Bu kaymakamlıklara bağlı kaza sayısı ise kırk beş civarında idi⁴⁴. Söz konusun yeni mülkî düzenlemeler sonrası Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Adalarına kaymakam tayinleri yapılırken Kaptanpaşa'nın görüşünün alındığı ve kendisinin hazırlayarak Babiâli'ye takdim ettiği pusula çerçevesinde tayin edilen kaymakamların maaşlarının da belirlendiği anlaşılmaktadır⁴⁵.

İstanköy Adası bu dönemde kaymakamlıkla idare edilmeye başlanmıştır⁴⁶. İstanköy Sancağı Kaymakamının altında kaymakama karşı sorumlu olan Kaza Müdürleri bulunmaktaydı. Kaza Müdürleri, yörenin önde gelenleri arasından seçilmekteydi⁴⁷. İstanköy sancağına bağlı Astropalya ve Batnoz adaları müdürlükleri bulunmaktaydı. Ancak Batnoz Müdürlüğü daha sonra Karbot ve Linbos adalarıyla birleştirilerek bir kaymakamlık teşkil edilmiştir⁴⁸.

Bu dönemde İstanköy'de ön plana çıkan kurumlardan biri de Sandık Eminliği'dir⁴⁹. Kurulan Mal Sandıkları ile Kaymakamlık dâhilinde yapılan bütün harcamalar kaydedilmekteydi. Okul yapımı, köprü, kaldırım ve çeşme gibi ihtiyaçların giderilmesi için bu sandıklardan harcama yapılmaktaydı⁵⁰. Memur maaşları da bu sandıklardan yapılabilmekteydi. Örneğin İstanköy'de bulunan rüştiye mektebinin muallimlerine verilecek maaşlar için Mal Sandığından ödeme gerçekleştirilmişti⁵¹. Bu giderlerin dışında sandıktan harcama yapılması yasaktı. Kaymakamlar da bu sandıklardan şahsi olarak borçlanmaktaydı. Kaymakamlar, aldıkları bu borçları ödeyemeyince sorunlar yaşanmaktaydı. Mesela, 1851 senesinde İstanköy Kaymakamı sabık Esad Bey Mal Sandığından aldığı 31.000 kuruşu ödeyemeyince görevinden

⁴⁴ Ali Fuat Örenç, "Ege Adalarının İdarî Yapısı (1830-1923)", *Ege Adalarının İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, ed. İdris Bostan, SAEMK, Ankara 2003, s. 32.

⁴⁵ Örenç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 72-74.

⁴⁶ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilâyeti (A. MKT. UM), nr. 28/75.

⁴⁷ Çadircı, "Kaza Yönetimi", s. 237-239.

⁴⁸ BOA, *Ayniyat Defterleri (AD)*, nr. 861; AD, nr. 865.

⁴⁹ 1849 yılında İstanköy Sandık Eminliğine Pazili oğlu Andonaki tayin olmuştur. BOA, Kâmil Kepeci (KK) Muhassıllık, nr. 5859.

⁵⁰ BOA, Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM), nr. 220/10.

⁵¹ BOA, A.MKT.MHM, nr. 433/77.

uzaklaştırılması istenmiştir⁵² Kaymakamlığın işlerinden bir diğeri de maaş ödemeleriydi⁵³.

3. Eyalette 1849 Yapılanma Sonrası İstanköy'ün Yönetim Tarzı

Tanzimat'ın ilanından sonra sancak merkezlerinde oluşturulan meclislere muhassıllık meclisleri denmiş, muhassıllığın kaldırılması üzerine bu meclisin adı *Küçük Meclis* olarak değiştirilmiştir. Eyalet merkezlerinde kurulan meclislere ise *Büyük Meclis* unvanı verilmişti. Gerek sancak ve gerekse eyalet meclisleri bir arada genel olarak Memleket Meclisleri adıyla anılmıştır. 1849'da yapılan yeni düzenleme ile büyük meclisin adı *Eyalet Meclisi* olarak değiştirilmiş, küçük meclislerin ise *Sancak Meclisi* olmuştur. Bu değişikliklerin nedeni meclislerin kuruluş ve işleyişlerinden ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanmaktadır. Uygulamalardan çıkan eksiklerin giderilmesi ve meclislerin daha iyi çalışabilmesi için yetkililerin elinde yönetmelik bulunmamaktaydı. Öte yandan valilerin görev ve yetkilerinde yapılan değişikliklerle yönetimde istenilen başarı elde edilememiş, halkın can ve mal güvenliği sağlanamamıştı. Bu amaçla Meclis-i Vâlâ'da hazırlanan yönetmelik Ocak 1849 yılında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁵⁴.

1849 Nizamnamesine göre vali eyaletin idaresiyle her türlü işinden sorumlu ve devlete karşı muhataptı. Valinin, eyalette Tanzimat reformlarının her sınıf ahali için bütünüyle hayata geçirilmesi, her türlü mülkî, beledî, malî ve kültürel ıslahatların yapılp güvenliğinin sağlanması, hukuk kurallarının işleyişinin temini, eyalet meclisinde alınacak kararların uygulanması ve takibi gibi önemli vazifeleri vardı. Valiler atandıkları vilâyetleri, üyelerini Müslim ve Gayrimüslimlerin oluşturduğu meclis aracılığı ile idare etmekteydiler. Bu mecliste alınan kararlar bütün eyalet için geçerliydi. Bu itibarla Kaymakamlık Meclislerinden ayrılmaktaydı. Vali, Naib, Müftü, Kocabaşı ve Yahudi Millet Başı ile 4 Müslüman bu meclisin üyeliklerini oluşturmaktaydı⁵⁵.

⁵² BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), nr. 197/6115.

⁵³ BOA, MM, nr. 10554

⁵⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İstanbul 2007, s. 274.

⁵⁵ BOA, İrade Dâhiliye (İ. DH), nr. 15860; Örenç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 93.

1849 düzenlemesiyle eyalet meclislerine iki kâtip ve bir üye doğrudan hükümetçe atanarak Büyük Meclislerin yapısında önemli değişikliğe gidiliyordu. Meclis toplantıları için eyalet merkezlerinde bir daire ayrılacak, Cuma günleri dışından her gün toplantı yapılacaktı. Yönetim ve yargı görevleri olan üyeler (vali, defterdar, hâkim) bütün toplantılara katılmak zorunda değildi. Ancak önemli sorunlar görüşülürken, bütün üyelerin hazır bulunmaları zorunluluğu vardı. Meclisin yazışma işleriyle görevlendirilen kâtipler oturacakları Kalem Odasında başvuru ve kayıt defteri bulunduracaklardı. Ayrıca hükümetin gönderdiği, yönetmelik ve kanunların kaydı için bir defter, ferman ve emirler için de ayrı bir defter tutulacaktı⁵⁶. Bu düşünceler çerçevesinde yerliden kaza müdürü tayin olunması, her bir eyaletin mali işlerinin tayin edilecek defterdarlar eliyle, güvenlik işlerinin ise müşirler tarafından görülmesine karar verilmişti. Sancaklara muhassıllar yerine kaymakamlar tayin olunacaktı. Kazaların idaresine tayin edilen eşraf-ı hanedandan müdürlerin *memleket işleri ve fukara ile meşgul* olmaları öngörülerek, öşür gelirlerinin tahsilinde muhtemel bir zarar ve telefin önlenmesinin hedeflenmiş olduğu anlaşılmaktadır⁵⁷.

Yine bu dönemde sancaklarda bulunan ve 1849'dan itibaren Sancak Meclisi adı verilen meclisler Kaymakamın başkanlığında mal müdürü, hâkim, tahrirat ve mal kâtipleriyle Müslüman ve Gayrimüslim toplulukların seçtiği kişilerden meydana gelmekteydi. Haftanın muayyen günlerinde toplanan meclisin bölgenin malî, eğitim-öğretim ve beledî işlerini görüşüp karara bağlaması ön görülmüştü⁵⁸. Memleket meclisi, çeşitli idarî birimlerde görev alanlarla halk arasında çıkan anlaşmazlıkları bir mahkeme gibi değerlendirerek sonuçlandırdığı için bir bakıma Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin taşradaki örneği olarak görülmektedir⁵⁹.

Yeni düzenlemeler çerçevesinde Adalar Eyaletinde bir takım mülkî değişikliklere gidilmişti. Bu sırada İstanköy, Bozcaada, Limni, Sakız, Sisam, Rodos ve Kıbrıs kaymakamlıkları Midilli ile birlikte eyaletin bünyesinde yer

⁵⁶ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye*, s. 277.

⁵⁷ Çadırcı, "Kaza Yönetimi", s. 238.

⁵⁸ Özkaya, "Kaymakam", s. 84.

⁵⁹ Çadırcı, "Meclislerin Oluşturulması", s. 265.

almaktaydılar. Bu kaymakamlıklara bağlı kaza sayısı ise kırk beş civarında idi⁶⁰. Söz konusun yeni mülkî düzenlemeler sonrası Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Adalarına kaymakam tayinleri yapılırken Kaptanpaşa'nın görüşünün alındığı ve kendisinin hazırlayarak Babîâlî'ye takdim ettiği pusula çerçevesinde tayin edilen kaymakamların maaşlarının da belirlendiği anlaşılmaktadır⁶¹.

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'de 1849 yılındaki yapılanmada Rodos Adası Vilâyet merkezi olmuştur. İstanköy ise bu yeni teşkilatlanmada Sakız Adası'na bağlanmıştır. İstanköy'ün Sakız'a bağlılığı 1855'e kadar devam etmiş bu tarihten sonra ada müstakil bir liva olmuştur. Ancak bu durum kısa bir süre devam ettikten sonra yeniden Sakız Adasına bağlanmıştır⁶². İstanköy'de mevcut Kaza Meclisi üyeleri arasında seçim ile gelen dürüst ve güvenilir 2 kocabaş ile 3 aza ve işinin ehli bir yazıcı bulunmaktaydı. Meclise yapılan aza seçimleri ise her sene Mart ayında gerçekleştirilmekteydi. Seçilenlerin üyelikleri mazbatalarının eyalet merkezince onaylanmasından sonra resmiyet kazanmaktaydı. Meclis reisinin Kaza Müdürü olduğu meclisteki çalışmalar mazbata haline getirilmekteydi. Burada haftada 2 gün hukuki davalar görüşülürken, despot veya vekili meclis çalışmalarına katılmak zorundaydı. Meclisin toplanabilmesi için üyelerin yarısından fazlasının bulunması gerekmektedir. Mazeretli olup da gelemeyenlerin durumları mazbataya işlenip daha sonra toplantı tutanakları kendilerine gösterilmekteydi. Oy çokluğu ile alınan kararlara muhalefet edenler ise mazbatayı imzalamama veya mazbataya muhalefet şerhi koymaya hakları bulunmaktaydı. Aynı durum Kaza Müdürleri için de geçerliydi. Eski üyeler, yeni üyeler seçilip görevlerine başlayana kadar görevlerine devam etmekteydiler.

Bu sistemin en önemli yeniliklerinden biri de Mal Sandıklarının oluşturulmasıydı. II. Mahmud Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra ülke yönetiminde bazı yenilikler yapmış, bu arada her sancak merkezinde “*Memleket Sandığı*” adı altında oluşturduğu kuruluş vasıtasıyla giderlerin tek elden karşılanmasını sağlamıştır. Tanzimat ilân edildikten sonra bu kurum aynen varlığını korumuştur. Bu dönemde sandık eminlerinin başlıca görevleri şunlardı;

⁶⁰ Örenç, “Ege Adalarının İdarî Yapısı”, s. 32.

⁶¹ Örenç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 72-74.

⁶² BOA, A. MKT. MHM, nr. 68/81.

toplanan bütün hazine gelirleri ona teslim ediliyordu. Mal Sandığı'nda bu paraları saklıyor, gerektiğinde harcamalar buradan karşılanıyordu. Eyalet sınırları içinde görev yapan bütün memurlarla, askerlere maaşları buradan ödeniyordu. Artan para ise hazineye gönderiliyordu. Sandık eminleri tek başlarına sandıktan para çekme ya da sandığa para koyma yetkisine sahip değillerdi. Sandık, ancak meclis üyelerinden bir kaçının huzurunda açılabilirdi, işlem bitirildikten sonra tekrar hazır bulunanların mühürleriyle mühürleniyordu. Sandıklardan adanın dâhili işlerinde faydalanılmakta ve yapılan bütün harcamalar kaydedilmekteydi. İstanköy Adasında da oluşturulmuş olan Mal Sandıklarından sadece maaş ödemeleri, okul yapımı, kaldırım, çeşme gibi ada ihtiyaçlarının giderilmesi için yararlanılmaktaydı⁶³. Ancak bazı durumlarda farklı ihtiyaçlar için de sandığa başvurulmaktaydı. Mesela, 1857 senesinde İnoz ahalisinden olan Derviş Efendi uyuz salgınından ötürü İstanköy'e gelmişti. Derviş Efendi'ye günlük 3 kuruş olmak kaydıyla aylık 90 kuruş Mal Sandığı'ndan ödenmişti⁶⁴. Yine İstanköy'de iskân ettirilen Hemond aşireti mensuplarına günlük 60'ar para Mal Sandıklarından verilmekteydi⁶⁵.

B. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin Teşkili ve İstanköy Adasının İdari Durumu

1. 1864 ve 1867 Nizamnamelerine Göre Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti ve İstanköy Adası

Tanzimat'ın ilanından, 1864 yılında gerçekleştirilecek olan vilâyet idaresi ıslahatına kadar geçen dönemde şehir yaşantısına dair öngörülen yenilikler imparatorluğun tamamında arzu edilen seviyeye ulaştırılamamıştı. Bu durum çeşitli tepkilere neden olmuştur. Ayrıca Avrupa Devletlerinin yeniliklerin yeterince uygulanmadığı gerekçesiyle sürekli müdahaleleri Kırım Harbi bitiminde 1856'da Islahat Fermanı'nın ilanı sonucunu getirmiştir. Esasta Tanzimat'la uygulanmak istenen ana ilkeleri içeren bu fermanın yürürlüğe girmesi de müdahaleleri önleyememiştir. Bu arada bazı bölgelerde hoşnutsuzluk ve isyanlar baş göstermiştir. Rumeli ve Lübnan'da ortaya çıkan karışıklıklar ve Avrupa Devletleri'nin olaya karışmaları, Osmanlı ricalini bütün ülkeyi kapsayan

⁶³ BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât(A.MKT.UM), nr. 220/10; AD, nr. 861.

⁶⁴ BOA, İ.MVL, nr. 393/17116.

⁶⁵ BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT), nr. 1956/31.

yeni bir ıslahat yapmaya yöneltmiştir. Nitekim Ali ve Fuat Paşaların girişimleriyle hazırlanan yeni Vilâyet Nizamnamesi 8 Kasım 1864 tarihinde ilan edildi⁶⁶. Fransız yönetim örgütlenmesini örnek alan 1864 Nizamnamesi iler her şeyden önce idari taksimat alanında değişikliğe gidilmiş, en büyük yönetim birimi eyalet yerine *vilâyet* olarak belirlenmiştir. 1864 Nizamnamesine göre Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti, merkez Midilli olmak üzere; İstanköy, Rodos, Limni, Sakız ve Kıbrıs livaları, Kartal, Beykoz, Şile ve Heybeliada, Büyükada ve Terkos adalarından oluşmaktaydı⁶⁷.

1867 yılı şubatında beşinci defa olarak Ali Paşa sadrazam olmuştu. Bu dönemde, idari reformları sürdürülmüş ve 1867 tarihinde kapsamlı bir vilâyet düzenlemesi yapılmıştır. Bu düzenleme çok fazla yenilik taşıyan bir metin olmayıp, 1864 düzenlemesinin tekrar bütün imparatorluğu kapsayacak bir biçimde uygulanmasını amaç edinmekteydi. 1867 senesinde yapılan düzenleme ile Biga Sancağı Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti bünyesine alınmıştır. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin merkezi ise Kala-i Sultaniye olmuştur⁶⁸. Bu yeni düzenleme ile Rodos, Sakız ve Midilli Sancakları Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ni meydana getiriyordu. 1867 Vilâyet Nizamnamesi ile vilâyet, 8 kaymakamlık ve buna bağlı 23 nahiyeden ibaretti. Nüfuslarına göre sınıflandırılan kazalardan İstanköy, Bozcaada ve Limni Kaymakamlıkları 1. sınıf, Biga ve Ezine Kazaları, Kaşot ve Sömbeki adaları 2. sınıf Kaymakamlık, Molova da 3. sınıf kaymakamlık olmuştur.

Tablo 2

1867 Vilayet Nizamnamesi'ne Göre Cezâyir -i
Bahr-i Sefîd Vilayetinin Mülki Taksimatında İstanköy Adası

RODOS SANCAĞI		
İstanköy	Leryoz	Karbot
Kastello Nahiyesi (Rodos'ta)	Kaşot	Sömbeki
Marmaris Nahiyesi	Batnoz	Herkit
Meis	Kerpe	İlyaki
Kalimnoz	Astropalya	İncirli

⁶⁶ M. Reşat Yıldırım, *1864 Vilâyet Nizamnamesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, İstanbul 1977, s. 3-50.

⁶⁷ *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Salnâmesi (CBSS)*, Sene 1283, s. 160.

⁶⁸ BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), nr. 5692.

Bu dönemde İstanköy, Rodos, Biga ve Midilli Sancaklarına bağlı adaların listeleri hazırlanmış ve vilâyet merkezine olan mesafeleri gösterilmişti. Yine bu çalışmaya göre, Biga Sancağında 7 ada yer alırken, Midilli’de 6, Sakız’da 7, İstanköy Sancağında 81 ve Rodos Sancağında da 37 ada bulunmaktaydı. Bu esnada adaların paylaştırılmasında bazı sorunlar yaşanmaktaydı. Örneğin, Sakız Sancağına bağlı olan Taş Çiftliği Adası’nın İstanköy’e bağlanması yönünde bir müracaat olmakla birlikte bu istek kabul edilmemiştir. Adaların coğrafi konumları göz önüne alındıktan sonra Sakız Sancağı dâhilinde bırakılan Taş Çiftliği Adası’nın İstanköy’e 110 mil, Sakız’a ise 10 mil mesafesinde olduğundan bu istek kabul edilmemiştir⁶⁹. 1869 senesinde Milas ve Bodrum’a bağlı 26 ada İstanköy’e, İzmir’e yakın olanlar ise Aydın Vilâyetine dâhil olmuştur⁷⁰. İstanköy, 1864 düzenlemesinde müstakil bir liva olurken 1867 düzenlemesinde Rodos Sancağına bağlanmıştır⁷¹.

2. 1876 Kânûn-ı Esâsî’nin İlanı Sonrası Vilâyetin Durumu ve İstanköy

1876’da Kânûn-ı Esâsî yürürlük kazanmasıyla ve diğer bütün vilâyetler ile birlikte Cezâyir -i Bahr-i Sefîd Vilâyeti’nin de idarî manada yeni baştan alınması gündeme gelmiştir. 1877 düzenlemesiyle ile Cezâyir -i Bahr-i Sefîd Vilâyeti’nin merkezi Rodos olmak kaydıyla vilâyet; İstanköy, Midilli, Sakız ve Kıbrıs Sancaklarından oluşturulmuştur. Ancak, 93 harbinden sonra Rus tehdidine karşılık olarak 1878’de Kıbrıs’ın İngiltere’ye üs olarak verilmesiyle Kıbrıs vilâyet yapısı dışına çıkarılmıştır⁷². Bu dönemde, İstanköy Adası başlarda müstakil bir sancak iken daha sonraları Sakız’a bağlanmıştır⁷³.

⁶⁹ BOA, Şuray-ı Devlet Evrakı (ŞD), nr. 2340/2.

⁷⁰ BOA, AD, nr. 861.

⁷¹ BOA, A.MKT.MHM, nr. 380/13.

⁷² BOA, AD, nr. 865

⁷³ İstanköy’e bağlı kazalar da Sakız ve Rodos arasında paylaştırılmıştır. CBSS, Sene 1301, s. 76.

İSTANKÖY ADASI'NIN İDARİ VE SOSYAL YAPISI

Tablo 3	
1878 Yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin Mülkî Yapısı	
SAKIZ SANCAĞI	
İstanköy Kazası	Batnoz Nahiyesi
İncirli Nahiyesi	Kalimnoz Kazası
Astropalya Nahiyesi	Leryoz Kazası
Karbot Kazası	

Kıbrıs'ın vilâyet dışına çıkarılmasından sonra vilâyet merkezinin neresi olacağı konusunda tartışmalar olmuştur. Nitekim 1880 senesinde merkez Rodos'tan alınarak Sakız'a nakledilmiştir. Fakat yapılan bu değişiklikler İstanköy Adası'nı etkilemeyip Sakız Adası'na olan bağlılığı devam etmiştir⁷⁴. 1886'da Yunanistan'ın Girit'i topraklarına katmak için yaptığı kışkırtmalar sonucu ortaya çıkan gerginlik doğal olarak Ege Denizi'nde güvenliği ön plana çıkarmıştır⁷⁵. Bundan dolayı Cezâyir -i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin merkezi Sakız'dan alınarak tekrar Rodos'a nakledilmiştir. İstanköy'ün bu düzenleme ile Sakız'a bağlılığı devam etmiştir⁷⁶. Ancak ada kısa bir süre sonra Rodos'a bağlanmıştır⁷⁷. Bu konuda Şuray-ı Devlet Dâhiliye Dairesi ile Meclis-i Mahsus'ta yapılan görüşmelerde, Sakız Mutasarrıfı Namık Kemal Bey'in Müslümanların yaşadığı bu adanın Sakız'dan ayrılmasından sonra seçimlerde Hristiyanların ağırlık kazanacakları yönündeki görüşü dikkate alınmamıştır. İstanköy'ün Sakız'a 100 mil, Rodos'a 60 mil uzaklıkta bulunması, ticaretinin tamamını bu ada ile yapması, ahalinin istekli oluşu ve mali yönden faydalı olmasından ötürü böyle bir değişiklik gerçekleşmemiştir⁷⁸. İstanköy Kazası ile buraya bağlı İncirli Nahiyesi⁷⁹ 5 Ekim 1888 tarihinde Rodos'a bağlanmıştır⁸⁰.

⁷⁴ CBSS, Sene 1302, s. 107.

⁷⁵ Cemal Tükin, "Girit", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, IV (1955), 791-804; Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000, s. 33-40; Ali Fuat Örenç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 123.

⁷⁶ BOA, DH.MKT, nr. 1520/119.

⁷⁷ CBSS, Sene 1310, s. 75.

⁷⁸ BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), nr. 36/25.

⁷⁹ BOA, AD, nr. 861.

⁸⁰ BOA, DH.MKT, nr. 1563/2.

1887 senesinde Leryos ve Kalimnoz kazaları İstanköy Kazası'na bağlanmıştır. Bunun neticesinde, İstanköy yeniden Mutasarrıflık haline getirilmiştir⁸¹. Oluşturulan bu yeni Mutasarrıflık için gerekli olan tahsisat aşağıdaki tabloda gösterildiği gibiydi⁸².

Tablo 4	
İstanköy Mutasarrıflığı Teşkili ve Verilmesi Gereken Tahsisat (1887)	
<i>MAAŞLAR</i>	<i>KURUŞ</i>
Mutasarrıf maaşı	5.000
Tahrirat Müdürü maaşı	1.200
Tercüman maaşı	500
Tahrirat Kalemi maaşı	1.300
Muhasebeci maaşı	1.500
Sandık Emini maaşı	400
Odacı maaşı	100
Bidayet Ceza Reisi maaşı	1.400
Müdde-i Umumi Muavini	1.400
Hukuk ve Ceza Azası (4 nefer)	1.440
Aza Mülazımları (2 nefer)	540
Zabıt Kâtibi (4 nefer)	1.200
Baş Kâtip	600
Mahkeme Mübaşirleri (2 nefer)	320
İcra Memuru	500
Adliye Odacısı	40
Kırtasiye	180
<i>TOPLAM</i>	<i>17.620</i>

1899 senesinde Kalimnoz Adası'na İstanköy, Leryoz ve Bodrum kazaları bağlanması talep edilmiştir. Gerekçe olarak da Kalimnoz Adası'na 2-3 saat mesafede olmasından dolayı idaresinin kolay olacağı gösterilmiştir⁸³.

⁸¹ BOA, DH.MKT, nr. 1469/68.

⁸² BOA, İrade-Dâhiliye (İ.DH), nr. 1031/81251.

⁸³ BOA, DH.MKT, nr. 2200/13; Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi tarafından talep edilen bu isteğin nedeni, Kalimnoz Adası'nın coğrafi konumundan kaynaklanmıştır. BOA, Yıldız Tasnifi Mütenevvi Marûzâtı (Y.MTV), nr. 189/153.

C. Vilâyet Teşkilâtında İstanköy Adasının İdarî Kurumları

Vilâyette 1849, 1864 ve 1867 Nizamnameleri ile yapılan idarî alandaki düzenlemeler 1871 senesinde son halini almıştır. 1871 düzenlemesiyle vilâyette sancak, kaza ve köy yönetimi ayrıntılarıyla ortaya konulmuş, vilâyetlerde valinin yanı sıra vali muavinliği oluşturulmuştur. Merkezde; Defterdar, Mektupçu, Umur-ı Ecnebiye Müdürü, Maarif Müdürü, Tarik Emni, Defter-i Hakani Müdürü, Emlak ve Nüfus Müdürlüğü, Evkaf Müdürü ve Alaybeyinin çalışma alanları belirlenmiştir⁸⁴. Yeni düzenleme ile Belediye Meclislerinin halkoyuyla seçilmesi ve içlerinden birinin hem reis hem de Nahiye Müdürü olarak hükümetçe atanması düşünülmüştür. Nüfus olarak idari taksimat yapıldığından nüfusça kaymakamlık idaresine girmeyen adalar nahiye olarak kabul edilmiştir. Nahiyelerin de 5 ile 10 bin arasında nüfus barındıranları birinci sınıf, 5 binden aşağı olanları ikinci sınıf olacaktı. Buralara belediye işlerini gören müdürden başka zaptiye neferleri ile zaptiye müfettişi atanacaktı. Kazalar da nahiyeler gibi ele alınıp 10 binden 15 bine kadar nüfusu olanlar ikinci sınıf, 15 binden fazla olanlar ise birinci sınıf kaymakamlık olacaktı⁸⁵. Aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi taksimat gerçekleşmiştir.

Tablo 5 Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Mülkî Durumu ve İstanköy (1876 sonrası)					
Nüfus	Kazalar		Rodos Livası	Eski Tahsisat	Yeni Tahsisat
	Sınıf-ı sani	Sınıf-ı evvel			
30.000	-	-	Rodos Ceziresi	10.715	14.300
12.000	1	-	Meis Kaymakamlığı	1.350	4.600
16.000	-	1	Kibrit Kaymakamlığı	700	6.000
12.000	1	-	Sömbeki Kaymakamlığı	2.000	4.600
29.000	-	1	Sömbeki Kaymakamlığı	3.460	7.750
17.000	-	1	İstanköy Kaymakamlığı	3.615	7.000
TOPLAM					
116.000	2	3	-	21.840	44.250

⁸⁴ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 249-168; Ortaylı, *a.g.e.*, s. 54-97; Örenç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 129.

⁸⁵ Ahbab, *a.g.t.*, s. 37.

Düzenlemelerin ardından İstanköy Kazası kendisine bağlı İncirli Nahiyesi ile birlikte birinci sınıf kaymakamlık olmuştu. Kaymakama 4.000 kuruş, İdare Meclisi ve Tahrirat Kâtibine 1.200 kuruş ve Rumca için istihdam edilen yardımcısına 800 kuruş, İstanköy'e bağlı İncirli Müdürüne ise 1.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir⁸⁶. Yine İstanköy Mutasarrıflığı dâhilinde bulunan Batnoz Müdürlüğü lağvedilip Karbot ve Linbos adalarıyla birleştirilerek bir kaymakamlık oluşturulmuştur⁸⁷. Bu düzenlemede Astropalya Müdürlüğü de İstanköy Mutasarrıflığı dâhilinde yer alıyordu⁸⁸. 1880 senesinde de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti merkezi Rodos'tan Sakız'a alınmıştır. 1888 senesinde Leryos ve Kalimnoz Kazaları mülhakatlarıyla beraber İstanköy Mutasarrıflığına dâhil olmuştur⁸⁹.

Tablo 6

1888 Yılı Düzenlemesi ve İstanköy

Nüfus	Kaymakamlıklar ile zabıta müfettişi bulunduracaklar	Müfettişlik zabıta sınıf	Kaza ve liva sınıf	Eski Tahsisat	Yeni Tahsisat	Fazlası
10.000	İstanköy	-	1	2.700	4.000	1.300
	Tahrirat ve Meclis-i İdare Kâtibi	-	-	275	1.200	925
	Refikı	-	-	275	800	525
7.000	Mülhâk İncirli Adası	1	-	630	1.000	370

Vilâyet döneminde İstanköy'de, Mutasarrıf başkanlığında Müslim-Gayrimüslim altı seçilmiş ve dört tabii üyeden oluşan İdare Meclisi Heyeti ile yedi azadan oluşan Belediye Heyeti faaliyet göstermekteydi. Evrak işleriyle ilgilenen Muhasebeci, Muhasebe Kalemi, Muhasebeci Muavini ve Tahrirat

⁸⁶ BOA, Şura-yı Devlet Mülkiye (ŞD.MLK), nr. 2342/16.

⁸⁷ BOA, AD, nr. 861.

⁸⁸ BOA, AD, nr. 865

⁸⁹ Mülhak İncirli Adası hâlâ müdürlüktür. Bundan böyle 1. sınıf zabıta müfettişi bulunduracaktır; BOA, DH.MKT, nr. 1469/68.

Kalemi (müdür, muavin, mukayyit ve mübeyyiz), İdare Meclisi Kalemi (Baş Kâtip ve muavini), Tahrir-i Nüfus Kalemi, Menafi, Eytam Sandığı, Defter-i Hakani Kalemi, memur, Tapu Kâtibi ve Evkaf Müdürü, Tahrirat ile birlikte Vergi Kalemi yönetim kurumları arsındaydı. Adanın adlî işleri, Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi ve Bidayet Mahkemesi Kalemi, Ceza İdaresi ve Ticaret Mahkemesi aracılığıyla görülmekteydi. Güvenlik kurumları arasında İstanköy Kalesinde mevcut askeri birlikler ile mutasarrıf komutasındaki vapur, zabıta heyeti ve polis dairesi bulunmaktaydı. Adada hapisane, ziraat komisyonu, orman idaresi, karantina dairesi, rüsumat ve liman idareleri ile Duyun-ı Umumi'ye İdaresi memurları yer almaktaydı. Eğitim alanında iptidai, idadi, rüştiye, inas mektepleri ile Rum ahali için sıbyan mektebi mevcuttu⁹⁰.

D. İstanköy Belediye İdaresi

Tanzimat öncesi Osmanlı şehirciliğinde modern anlamda belediyecilik bulunmamakla birlikte hizmetler daha çok kadılar, esnaf kuruluşları temsilcileri ve şehir ileri gelenleri tarafından üstlenilmiştir⁹¹. Tanzimat'tan sonra 1853 Kırım Harbi esnasında yaşanan sıkıntılardan dolayı 1854'te İstanbul Şehremaneti kurulmuştur. 1864 Nizamnamesi ve 1867'de *Vilâyette Devair-i Belediye Meclislerinin Vezaif-i Umumisi* hakkında çıkan talimname ile taşralarda modern belediyecilik anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak XIX. yüzyıl boyunca belediye hizmetleri kırsal alanlarla, nahiye ve köylere kadar faaliyete bulunabilecek bir yapıya kavuşturulamamıştır⁹².

Belediye Meclisi üyelerinin seçimi ile ilgili mevzuata 1871 Nizamnâmesi'nde ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Belediye meclislerinin halkoyuyla seçilmesi, belirlenen azalardan uygun olan birinin hükümetçe onaylanarak nahiyelerde müdür olmaları kararlaştırılmıştır. İstanköy Adası'nda belediye heyeti, Müslim-Gayrimüslim 5 üyeden oluşmaktaydı⁹³. Diğer ada belediyelerinde olduğu gibi İstanköy belediyesinin de en önemli sorunu, gelirlerinin giderlerini karşılayacak düzeyde olmamasıdır. İskele, dükkân, hayvan alım satımı, sergi ve damga vergileri, hamam ve pul, her türlü inşaat ve

⁹⁰ Ahbab, *a.g.t.*, s. 39.

⁹¹ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 273-278.

⁹² Ortaylı, *a.g.e.*, s. 314.

⁹³ Mecliste, Reis Aleksaki Efendi olup azalar ise, Kerim Efendi, Ali Ağa, Anasatasyo Ağa, Andoraki Ağa'dan oluşmaktaydı: CBSS, sene 1290, s. 79.

tamirat ruhsatı belediyenin başta gelen gelir kaynaklarını oluşturmaktaydı. Belediye gelirlerin artırılması için bazı düzenlemeler de yapılmak istenmiştir. Mesela, 1904 senesinde Mısır ve İngiliz pirinciyle, kahve, şeker ve sadeyağı gibi gelirlerden bir miktar meblağ alınmak istenmiş ve durum Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'ne bildirilmiştir. İstanbul'da Şura-yı Devlet'te görüşüldükten sonra bu istek ticareti sekteye uğratacağından kabul edilmemiştir⁹⁴.

Belediyenin gelirleri arasında dükkân ve mağazalardan alınan kiralar da bulunmaktaydı. Böylece gelir gider dengesi sağlanmaya çalışılıyordu. 1870 yılında atık sur (eski sur) dışında bulunan hendeğin doldurulmasıyla buranın düzenlenip pazar yeri olması kararlaştırılmış ve buradan elde edilecek gelirlerin belediyeye tahsis edilmesi talebi Meclis-i Umumi'de kabul edilmiştir⁹⁵. Belediyenin gelir ve giderleri Vilâyet Gazetesinde yayınlanmaktaydı⁹⁶. Vilâyet Gazetesinde yayınlanan 1868 yılı belediye hâsılatı 9.636 buçuk kuruş, masraf da 1.414 kuruştur. Arta kalan 8.222 kuruş ise Belediye Sandığına verilmiştir. 1882'de İstanköy iskelesinin yeniden rıhtım olarak inşa edilmiştir. Gereken 20.000 kuruş da belediye tarafından karşılanmıştır. Bu masrafa karşılık olarak da eşyalardan belirlenen tarife üzerinden belediyenin istifade edebileceği uygun görülmüştür⁹⁷. İstanköy Belediye'sini yönetim ve mali işlerde denetleyen organ, Vilâyet ve Liva İdare Meclisleriydi. Belediye Meclisi gelir ve giderlerini, 3 ayda bir kayıt hesaplarıyla beraber Vilâyet ve İdare Meclisleri sunmak zorundaydı⁹⁸.

E. İtalyan İşgali Sonrası İstanköy Adasının Durumu

XIX. yüzyılın ikinci yarısında millî birliğini kurarak Avrupa devletler topluluğuna katılan İtalya, ekonomik yayılma alanı olarak Osmanlı Afrika'sını hedef almıştır. Avrupa Devletleri ile gerçekleştirdiği ikili anlaşmalarla yapacağı harekâtın zeminini hazırlayan İtalya Hükümeti 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne bir ültimatoma vererek Trablusgarb ve Bingazi'nin boşaltılmasını istemiştir⁹⁹. İtalya, Trablusgarb'ta hiç beklemediği bir direnişle ile karşılaş-

⁹⁴ BOA, DH.MKT, nr. 854/26.

⁹⁵ BOA, AD, nr. 859.

⁹⁶ BOA, AD, nr. 860.

⁹⁷ BOA, İrâde Şurây-ı Devlet (İ.ŞD), 61/3556.

⁹⁸ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 278.

⁹⁹ İsrâfil Kurtcephe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalya Savaşı (1911-1912)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 5 (Ankara 1994), s. 235-258.

miştir. Bu gelişme karşısında İtalyan yetkililer Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için savaşı Ege Denizi'ne yayma kararı almıştır. Bunun sonucunda diğer adalarla birlikte İstanköy Adası, 20 Mayıs 1912, İtalya tarafından işgal edilmiştir. İtalya, 1912'deki işgal öncesinde adalarda hürriyet ve muhtariyet sağlanacağını vaat etmişse de bu vaatlerinde durmamıştır. Rodos'un İtalya tarafından ele geçirilmesinden sonra Cezâyir -i Bahr-i Sefîd Vilâyetinin merkezi geçici olmak kaydıyla Midilli'ye nakledilmiştir¹⁰⁰.

İşgalden sonra adalarda ortaya çıkan sorunların başında, buralarda bulunan Müslüman nüfusun durumu ile vilâyet idaresi ve kurumlarının merkezle olan irtibatının sağlanması olmuştur. İşgalin ardından İstanköy'de mevcut memurların maaş ödemeleri sorunu ortaya çıkmıştır. Ancak İtalya, maaş ödemelerine engel olmayacağını bildirmiştir. Örneğin, İşgal altında kalan memurların 200 kuruşa kadar olanların maaşları tam olarak ödenmesi ve adada bulunan mektep hocalarının maaşının bu karardan istisnası, mekteplerde görev yapan hademelere de maaş verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁰¹.

İşgalden sonra, İstanköy ve diğer adalarda görevli olan bir kısmı esir düşen ve bir kısmı da İstanbul ve diğer Osmanlı vilâyetlerine gitmek durumunda kalan polis memurlarının maaşlarının ödenmesi için Maliye ve Dâhiliye nezaretleri tarafından müşterek bir çalışma başlatıldı¹⁰². Maliye ve Dâhiliye nezaretleri tarafından yapılan çalışmanın sonunda Şuray-ı Devlet kararıyla, İtalyanların elinde olan veya halen işgal altında bulunan yerlerdeki polis memuru maaşlarının yarısının kendilerine ve kalan yarısının da sonradan yine kendilerine verilmek üzere ailelerine tahsisi uygun bulunmuştur¹⁰³. Çalışmalar sırasında esir düşen polislerin listesi de çıkarılmıştır. 1912 yılının nisanından itibaren Osmanlı Bankası şubesi vasıtasıyla ödemelerin yapılabilmesi için gerekli evraklar hazırlanmıştır¹⁰⁴.

İstanköy Adası'ndaki polis memurlarına maaşları kararlaştırılan nizam gereği verilmiştir. Örneğin, Kaşot'ta polis memuru olan Mehmet Şükrü

¹⁰⁰ BOA, ŞD, nr. 36/39.

¹⁰¹ BOA, Meclîs-i Vükelâ Mazbataları (MV), nr. 174/109.

¹⁰² BOA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH.EUM.MH), nr. 37/101; 38/12.

¹⁰³ Örenç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 460.

¹⁰⁴ BOA, DH.EUM.MH, nr. 37/101.

Efendi'nin ailesinin İstanköy'de olduğu belirtilerek 400 kuruşluk maaşının ödenmesini istemiştir¹⁰⁵. Diğer bir örnekte ise, adada komiser muavini olarak görev yapan Ahmet Kemalettin Efendi'nin İtalya'nın Toskana Luka Kasaba'sına esir olarak gönderilmiş olmasından ötürü, kendisine ödenmesi gereken beş aylık maaşının yarısını Konya Vilâyetindeki Kaş Kazası'na tabi Bazegan Köy'ünde yaşamakta olan ailesine verilmiştir¹⁰⁶. Osmanlı Devleti, İtalya ile yapılan anlaşma gereği¹⁰⁷ İstanköy ve diğer adalardaki işgale geçici gözüyle baktığı için bu ülkenin adalara yönelik her türlü idari ve diğer girişimlerini yakından izlemekteydi. Nitekim Osmanlı Devleti, İtalya'nın işgal ettiği adaları iade edeceğine dair yapılan Uşi Antlaşmasına riayet edip etmeyeceğini araştırmak üzere Mısırlı Doktor Ahmet Fuat Bey'i bu iş için görevlendirmiştir¹⁰⁸.

Bu arada İstanköy Türk cemaatinin işgalden doğan mağduriyetleri ile ortaya çıkan çeşitli muamelelerinin takibinde naiplerin ön plan çıktığı ve devlet tarafından bahsi geçen işlerde doğrudan muhatap kabul edildiği de dikkat çekmektedir. 1919 yılında Rodos ve İstanköy Türkleri adına faaliyet gösterecek olan ve reisliğini naibin yapacağı Rodos ve İstanköy Mudafa-i Hukuk-ı İslami'ye Cemiyet'i teşkili hususunda adım atılmıştır. Cemiyetin açılışı için yapılan resmi ruhsat talebi Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliğinde incelenmiş ve tüzüğünün Cemiyetler Kanununa aykırı bir madde içermediği beyanıyla evrak, 6 Temmuz 1919'da Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine iade edilmiştir¹⁰⁹. Cemiyetin kurucuları arasında Nail Paşa, Hüseyin Ragıp, Yusuf Kenan, Kazım Şinasi ve Süleyman Hikmet Bey'ler bulunuyorlardı. Kuruluştan sonra 7 maddelik birde nizamname çerçevesinde faaliyet göstermekteydi¹¹⁰.

¹⁰⁵ BOA, DH.EUM.MH, nr. 36/49.

¹⁰⁶ BOA, DH.EUM.MH, nr. 247/130; DH.EUM.MH, nr. 39/128.

¹⁰⁷ 15-18 Ekim 1912 tarihlerinde imzalanan Uşi Antlaşması'nın 2. maddesi Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'dan askerini çekmesine karşılık İtalya'nın da adaları kayıtsız şartsız terk etmesini öngörmekteydi. Örenç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 167.

¹⁰⁸ Örenç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 167.

¹⁰⁹ BOA, Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşâvirliği Evrakı (DH.HMŞ), nr. 4-1/4-63.

¹¹⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 505. Rodos ve İstanköy Cemiyeti, İzmir'in Yunanlılarca işgalini mütakib gerçekleştirilen katliama tepki göstererek 5 Haziran 1919 günü Osmanlı Hükümeti'ne hitaben bir bildiri kaleme almıştır. Bildiride; adaların tarihi hakikatler çerçevesinde Türkiye'ye iade edilmesi gerektiği, eğer bu olmaz ise İtalyan hakimiyetinin sürmesinde yarar görüldüğü ancak her şeye rağmen adaların

İstanköy'de, 1912'de Şer'i Mahkeme faaliyeteydi¹¹¹ ve İstanköy Şer'i Mahkemesinin yapısında her hangi bir değişikliğe gidilmeyerek işgalden önce olduğu gibi, İstanköy mahkemelerinin Rodos'taki İstinaf Mahkemelerine bağlılığı devam etmekteydi¹¹². İstanköy'de bulunan Şer'i mahkemelerinin yapısında, gerek yargılamada gerekse davaların takibinde bir takım zorluklar ortaya çıkmıştı. İtalyan Hükümetinin yaptığı açıklamada, bu hususta halen geçerli olan 1907 Lahey Mahkemesinin 3. faslının 43. maddesinde yer alan hükmün işgal altındaki adalara rahatlıkla tatbik edileceği yani, işgalden önce geçerli olan Osmanlı kanunlarının işgal süresinde de işletildiği belirtilmiştir ve İtalyan Hükümeti tarafından da bu duruma bir itiraz olmadığı ifade edilmiştir. Ancak İtalyan Hükümeti, Osmanlı kanunlarının adadaki Osmanlı memurları tarafından tatbiki ve resmi işlemlerin bunlar tarafından yürütülmesinin fikrine tamamen katılmasının mümkün olmadığını bildirerek, işgal edilen adalarda bulunan geçici İtalyan memurlarının yalnız emniyet ve asayişten sorumlu olmadıkları, adanın bütün hizmetlerinin düzenli işleyişinden de mesul olduklarını ifade etmiştir. Ve gerek işgal esnasında bulunan Osmanlı memurlarının yerine doğrudan doğruya kendilerine bağlı memurlar tayin etme ve gerekse idari ve diğer memurlardan bazılarını azlederek yetkilerini bir veya birkaç memura havale etme haklarına sahip olmalarının gerekeceği de belirtilmiştir¹¹³.

Yunanistan'a verilmesi durumu ortaya çıkarsa, Anadolu'ya göçten başka bir seçeneğin kalmayacağı ifade edilmekteydi; BOA, Hâriciye Nezâreti Siyasî Evrak (HR.SYS), nr. 2057/7.

¹¹¹ İstanköy Bidayet mahkemesi reisliğini naip Süleyman Remzi Efendi yürütmekteydi. Mahkeme azaları Hüseyin Efendi ile aynı zamanda müstantiklik vazifesin gören Bakrad Yuvanidi Efendi idi. Mahkemenin başkatipliğinde Hacı Süleyman, ikinci katipliğinde Refik Bey, Müdde-i Umumi muavinliği vekilliğinde Polis Hüseyin Efendi, Mukavelat Muharrirliğinde Mümtaz Bey, Müstantik Muavinliğinde Hüseyin Efendi, icra memurluğunda Reis Efendi, icra mübaşirliklerinde Yusuf ve Yorgo Ağalar ile odacılığında Derviş Mehmet Ağa çalışmaktaydı: CBSS, Sene 1312, s. 96-133.

¹¹² Mesela, 1915 senesinde İstanköy Müftüsü Ömer Efendi'yi taammüden katleden İstanköylü Mehmet Ali'nin otuz sene kalebentliğe mahkûm edilerek bu hüküm daha sonra Rodos İstinaf Mahkemesi tarafından tasdik edilmişti; BOA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye 3. Şube (DH.EUM.3.ŞB), nr. 3/50.

¹¹³ Ahbab, *a.g.t.*, s. 53.

İtalyan kuvvetleri, 1912 yılında İstanköy'e hakîm oldukları sırada ada hapishanesinde toplam iki mahkûm bulunmaktaydı¹¹⁴. Yine İtalya tarafından işgal edilen İstanköy'e bağlı olan Kalimnoz Adası'nda, 1915 yılında toplam altı mahkûm bulunmaktaydı. Bu mahkûmlardan üçü iki ay, ikisi üç ay ve biri de altı aylık cezalarını çekmekteydi¹¹⁵.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, İstanköy ve Rodos adalarının önemli bir kısmının Müslüman olması dolayısıyla bu adaların yiyecek ve yakacak ihtiyaçlarının karşılanmasına izin vermiştir. Hâlbuki savaştan dolayı Osmanlı Devleti, yiyecek ve yakacak malzemelerinin ihracını yasaklamıştır. Hatta zaman zaman Osmanlı Devleti'nde sıkıntısı çekilen petrol, pirinç ve şeker gibi maddelerin ithalatı için bu iki adalardan yararlanılmıştır. Örneğin, Ekim 1914 yılında Rodos ve İstanköy adalarından getirilecek olan pirinçlerin her çuvalına karşılık iki çuval un, bir çuval kahveye karşılık da üç çuval un ihraç edilmesine izin verilmiştir¹¹⁶. Yine 1914'te Rodos ve İstanköy adalarındaki Müslümanların ihtiyaçlarının giderilmesi için, aylık iki bin çuvala kadar veya o miktar buğdayın ihracına izin verilmesi talebi Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Gönderilecek olan iki bin çuval un veya buna mukabil buğdayın diğer mahallere kaçırılmamasının temini şartıyla ihracına izin verilmiştir¹¹⁷. Mayıs 1914'te, Rodos ve İstanköy'den gönderilecek olan iki sandık petrole karşılık üç çuval un veya buğdayın ihracına izin verilmiştir¹¹⁸. Ekim 1914'te ise, Cezâyir -i Bahr-i Sefîd Vilâyeti adalarından halkının bir kısmı Müslüman olan Rodos ve İstanköy'ün yeteri kadar zahire ihracına da izin verilmiştir¹¹⁹. İhracına izin verilenler arasında sadece gıda ürünleri yer almamaktaydı. Rodos ve İstanköy'e gıda ihracına verilen iznin, yakacak odun için de verilmesi talebi Dâhiliye Nezaretine iletilmiştir. Dâhiliye Nezareti'nin hazırlamış olduğu tezkire Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek karar bağlanmıştır. Karara göre, adalarda Müslümanların ihtiyaçlarının giderilmesi için yakacak odun ihracına izin verilmiştir¹²⁰. Ancak 1915'te, Rodos ve İstanköy'e gönderilmiş olan odun ve

¹¹⁴ BOA, Dâhiliye Nezâreti Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS), nr. 143/82.

¹¹⁵ BOA, DH.MB.HPS, nr.143/12.

¹¹⁶ BOA, MV, nr. 194/26.

¹¹⁷ BOA, MV, nr. 197/94.

¹¹⁸ BOA, MV, nr. 197/119.

¹¹⁹ BOA, MV, nr. 194/26.

¹²⁰ BOA, MV, nr. 194/41.

hububatın arttırılması sebebiyle bir daha gönderilmeyeceği bununla birlikte ahalinin ve tüccarın elinde ihtiyaçtan fazla erzak ve hububat varsa bunun ordu için satın alına bileceği İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden Teke ve Menteşe Mutasarrıflıklarına çekilen telgraf ile bildirilmiştir¹²¹. 1 Eylül 1915'te İstanköy Adası'nda, İtalyanlar müftü ve eşraftan Müslümanları tutuklayarak, İttihat ve Terakki Partisi şubelerini takibat altında almışlardır. Bunun üzerine İstanköy Adası'nda tutuklanan Müslümanların serbest bırakılması için gerekenin yapılması aksi takdirde Türkiye'de yaşayan İtalyanlar için de aynı şekilde davranılacağı hakkındaki tahrirat Dâhiliye Nezareti hazırlanarak İtalya Hükümetine bildirilmiştir. Bu durum karşısında İtalyanlar, 13 Eylül 1915 günü İstanköy'de eşraftan biri ve altı Giritli Müslüman'ın dışında tutuklamış oldukları müftü ve diğer Müslümanları serbest bırakmıştır. Serbest bırakılmamış olan yedi kişi için de İtalyan Hükümeti nezdinde resmen müracaatta bulunulması Amerika Birleşik Devletleri sefaretinden istenmiştir¹²².

Birinci Dünya Savaşı sonunda hazırlanan Sevr Antlaşması'nın 122. maddesinde ise İtilaf Devletleri Oniki Ada'yı İtalyanlara bırakmışlardı. Ancak, Sevr Antlaşması ilgili taraflarca ne onaylandı ne de tatbik edilebildi. Türk milletinin Birinci Dünya Savaşı sonunda giriştiği Milli Mücadele sonunda Lozan görüşmeleri başladığında Oniki Ada hala İtalyanların Türklere geri vermeyi taahhüt ettikleri bir Türk toprağıydı. İtalya orada işgalci konumundaydı. Adalarda çok eskiden beri yaşayan halkın Rum olmasının dışında Yunanistan'ın Oniki Ada ile hiçbir ilgisi yoktu. Adaları fiilen işgal etmiş bulunan İtalya, hukuken bu adaları Türklere iade etmeyi yazılı olarak taahhüt etmişti; ancak, bunu yerine getirmiyordu. Sonuçta, Lozan'da Oniki Ada İtalya'ya bırakıldı. Antlaşmanın 15. maddesine göre Türkiye bu adalar üzerindeki her türlü hak ve hukukundan İtalya lehine tamamen feragat etmiştir¹²³.

¹²¹ BOA, Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), nr. 50/33.

¹²² BOA, Hâriciye Nezâreti Siyasî Evrak (HR.SYS), nr. 2413/27.

¹²³ Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, XXVI/113-116 (1962), 109-116.

F. İstanköy’de Türk Vakıf Eserleri

1. Kanunî Sultan Süleyman Vakfı

Ege’deki birçok Osmanlı adasında olduğu gibi İstanköy de vakıf müesseseleri açısından zengin bir ada durumundaydı. İstanköy’de sosyal hayatın şekillenmesinde vakıf sisteminin önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Adanın fethinden sonra vakıf yapılanmasının hızlı bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunlardan bir kısmı Kanunî Vakfının idaresinde toplanmıştır. Kanunî Vakfının idaresi doğrudan hazine tarafından yapılmıştır. İstanköy’deki Süleymaniye Vakfı bünyesinde genelde bağ, bahçe ve tarlalar bulunmaktaydı. Bu vakıf dışında kalan diğer vakıf eserleri ise vakıflar idaresi tarafından yürütülmekteydi. Süleymaniye ve diğer vakıflar, ilk dönemlerde kadı veya naib tarafından denetlenmekteydi ve müteveli heyeti vasıtasıyla vakıfların işlemleri yürütülmekteydi¹²⁴.

Adayı fetheden Kanunî Sultan Süleyman kurduğu Süleymaniye Vakfının gelir-gider muhasebesi ile diğer personel ödemeleri ada Mal Sandığında toplanan başta aşar olmak üzere diğer vergiler üzerinden yapılmaktaydı. İstanköy’de bulunan vakıf eserlerinin idaresi için de Rodos’ta bir görevli istihdam edilmekteydi. Vakfın hazırlanan yıllık harcama defteri ada meclisinde görüşülerek onaylanıyordu. Vakfın belirlenen orandaki harcama senetleri daha sonra mahsubu yapılmak için Maliyeye ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti’ne gönderilmekteydi. Kanunî Vakfına ait olan bağ, bahçe, tarla gibi gayrimenkuller belli bir ücret ile kiraya verilmekteydi. Bu da vakfın gelir kalemlerinde önemli bir yer teşkil etmekteydi¹²⁵(bkz. tablo 7).

Tablo 7					
İstanköy’e Bağlı Ballı ve Paşa Adası’nda Bulunan Sultan Süleyman Vakfından 1869 Senesine Mahsuben Mutasarrıflarına Verilen İlmuhaber					
Şahıs	Tarla Dönüm	Kuruş	Şahıs	Tarla Dönüm	Kuruş
Nikola veled Yani	10	4	Yannaki veled Kostanti	10	4
Kostanti Yani	10	4	Yani Yorgi	10	4

¹²⁴ Ahbab, *a.g.t.*, s. 64.

¹²⁵ BOA, *Evkâf Nezâreti Defteri (EV)*, nr. 21454.

İSTANKÖY ADASI'NIN İDARİ VE SOSYAL YAPISI

Şahıs	Tarla Dönüm	Kuruş	Şahıs	Tarla Dönüm	Kuruş
Mihali veled Nikola Bran Yuri	10	4	Mihali Anderya	10	4
Yorgi veled Nikola Yorgaki	10	4	Yorgi Mihali	10	4
Kamnoz Mezkaryoz	10	4	Yorgi Mihali	10	4
Kostanti veled Yorgi	10	4	Kostanti Andoni	10	4
Yannaki veled Yorgi	10	4			
İstanköy Sancağına Mülhak Kalimnoz Ceziresi Kurasındaki Mahallerde Bulunan Sultan Süleyman Vakfına Ait Tarlaların Mutasarrıflarına Verilen İlmühaber					
Mevkii				Tarla Dönüm	Kuruş
Karadenya nam mahalde				15	5
Loneryoz nam mahalde				18	4

2. Diğer Vakıflar

Nezaret denetimindeki vakıflar arasında, Gazi Hasan Paşa Camii, Tekke Camii, Kal'a-i Şahane'de bulunan camii, Şeyh Baba Türbesi, Debbağhane Camii, Bozok Camii, Kaba Peyker Mescidi, Eski Beki Camii, Dershane Vakfı, Paşa Mezarı ve Yedi Efendiler Kabristanı, Andimahiye Kalesinde bulunan camii, Kefalos Karyesinde bulunan camii şerif, Pili'de bulunan cami, Deveci Camii, İdeli Camii, Başmakçı Camii, Germe'de bulunan kabristan, Moruk Camii, Kasabbaşızade Müteveffa Ali Bey Mektebi, Dershane Vakfı bulunmaktaydı. Bu vakıfların dışında Bokrat Çeşmesi, Pınarbaşı Kuyusu, Bekâr Kuyusu, Karabağlı Süleyman Paşa'nın kale kapısındaki hayratı, Andimahiye'de bulunan çeşme, Pili'de yer alan Horoz Çeşmesi, Germe'de Çeşme Vakfı, Pili'deki Çeşme Vakfı gibi vakıflar da adanın su ihtiyacını karşılamaktaydı¹²⁶.

İstanköy'de kurulmuş olan vakıfların yıllık muhasebeleri, ada naibi ve ada meclisi denetiminde olarak mütevellilerin da hazır bulunduğu halde Muacelat Memuru, Evkaf Müdürü veya oluşturulan özel bir komisyon

¹²⁶ Bu vakıflardan bazıları bulundukları mahallere isimlerini vermişlerdir. Bunlar ise, Defterdar Camii Vakfı, Debbağhane Camii Vakfı, Eski Beki Camii Vakfı, Deveci Camii Vakfı, İdeli Camii Vakfı, Moruk Camii Vakfıdır. BOA, EV, nr. 20711.

tarafından hazırlanmaktaydı. Tamamlanan defterler ise Evkaf Nezaretine sunulmaktaydı. İstanköy’de 1840 yılında Muhassıllık teşkilatının kurulmasından sonra daha düzenli hale getirilen ve evkaf muhasebecisi veya memuru tarafından hazırlanarak merkeze yollanan kayıtlardan XIX. yüzyıl boyunca İstanköy şehri ve karyelerinde Müslümanlara ait olan cami, mescit, mektep gibi kurumlar yanında çeşme ve kuyu vakıflarının faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Vakıfların hemen hemen tamamında Kur’an tilaveti ile mevlit kandillerinde de mevlid-i şerif okutulmaktaydı. Bu vakıfların en önemli gelir kaynaklarını, sahip oldukları paradan elde ettikleri faizlerden oluşturmaktaydı. Yani para vakıfları faaldi. Bu gelir, vakıf paraları mal sandığı kanalıyla taliplerine kredi olarak verilirdi. Bunlardan yıllık %10 civarında faiz alınırdı. Alınan bu faiz vakfın gelirlerini oluşturmakta ve giderlere harcanmaktaydı. Şayet kredi kullanan şahıs iflas edip de haczedilecek malı olmazsa bu para vakfın öz kaynaklarından karşılanmaktaydı¹²⁷. Vakfın ayrıca gayr-i menkul dükkânlarından da kira bedelleri de diğer gelir kaynaklarıydı. Aşağıdaki tabloda vakfa ait olan dükkânlar, menzil ve değirmenlerin listesi verilmiştir¹²⁸.

Tablo 8		
İstanköy Adası Vakıflarının Sahip Olduğu Mülkler		
İstanköy Bokrat Çeşmesi <u>Müsakkafâtı</u>		
Mevkii	Mülk	Adet
Köprübaşı nam mahalde	Mağaza	1
Yine orada	Mağaza	1
Yalı Kapısı nam mahalde	Kahvehane	1
Yine orada vaki	Dükkân	1
Arap Çarşısında vaki	Dükkân	1
Yine orada vaki	Dükkân	1
Kezalik mahali	Dükkân	1
Yeni hamam kurbunda vaki	Fırın	1
Yine orada vaki	Dükkân	1
Yine orada vaki	Mağaza	1
Yine orada vaki	Mağaza	1
Yine orada	Dükkân	1

¹²⁷ Örenç, *Rodos ve Oniki Ada*, s. 367; Ahbab, *a.g.t.*, s. 67.

¹²⁸ BOA, EV, nr. 23553.

İSTANKÖY ADASI'NIN İDARİ VE SOSYAL YAPISI

Mevkii	Mülk	Adet
Hacı Bey dükkânı nam mahalde	Dükkân	1
Yine orada	Dükkân	1
Varoş kapısı nam	Hane	1
Defterdar Camii Şerifi insalinde	Dükkân	1
Uzun Çarşıda	Dükkân	1
Yine orada	Dükkân	1
Yine orada	Dükkân	1
Kezalik orada	Dükkân	1
Pikardibi nam mahalde	Dükkân	1
Yalı nam mahalde	Rüsûmathane	1

Tabloda da görüldüğü gibi vakfa ait çeşitli mahallerdeki başta dükkân olmak üzere rüsûmathane, fırın, mağaza, kahvehane, değirmen gibi mülkler Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapılmadan taliplerine belli bir meblağ karşılığı kiraya verilerek vakfa gelir sağlanmaktaydı. Bu durum da vakıfların sosyal ve ticaret hayatındaki önemi göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 9			
Vakf-ı Mezkûrun İcar-ı Zemini Olan Dükkânları vesairesi			
Çakıs Oğlu Manol Değirmeni	Kadı Ali Bahçesi		
Merkum Manol Dükkânı	Hacı Salih Kahvehanesi		
Kunduracı Manol Dükkânı	İpsilani Açı Yani Dükkânı		
Anastas Oğlu Dükkânı	Aleksaki Dükkânı		
Kıllı Ali Yetimleri Dükkânı	Kel İbrahim Bağı		
Hacı Salih Dükkânı	Yusuf Reis Mağazası		
Büyük Hanım Menzili	Baba Anegli Bağı		
Açı Andon Menzili	Pepe Süleyman Bağı		
Avilli Mağazası	Bayram Oğlu Bağı		
Hüseyin Hoca Bağı	Küçük Hacı Ahmed Menzili		
Vakf-ı Mezkûrun Bağ ve Tarlaları			
Mevkii	Mülk	Dönüm	Kuruş
Kumsarı nam mahalde	Bağ	800	5.000
Mahal-i mezkûrde	Bağ	5	2.500
Silor nam mahalde	Bağ	2,5	3.500
Yine orada nam mahalde	Bağ	3,5	250
Yine orada nam mahalde	Bağ	2,5	-
Üç Değirmenli nam mahalde	Tarla	3	-
Ak Katran nam mahalde	Tarla	5	-
Çamurlu Kuyu nam mahalde	Tarla	6	-
Kanlı mandıra nam mahalde	Tarla	-	-
Yaslı nam mahalde	Tarla	-	-

Vakıfların gelir kalemleri arasında dükkân, hane, mahzen, değirmen, menzil, arsa, bağ, bahçe ve tarlaların kira gelirlerinin de önemli bir yer teşkil ettiğini görmekteyiz. Defterdar Camii Vakfının 13 adet dükkânı bulunmaktaydı. Örneğin Aşcıbaşı Oğlu Açı Manol dükkânı, Andimahiyeli Mustafa Onbaşı Menzili ve Bokrat Çeşmesi dükkânlarından kira alınmaktaydı. Vakfa ait olan bağ ve bahçe ile tarlalar ise, Andimahiye Karyesinde vaki bir kıta tarla ile Yeni kapı nam mahalde bulunan tarafları Hacı Ahmet Efendi bahçesi Mustafa Çelebi ve Nikoli Peri bahçeleri ve tarik ile mahdud bahçe bulunmaktaydı. Bundan başka, cami imametliğine meşrut olarak da Açı Yani dükkânı, Aleksaki fırını, Anderya veled Yako İstemadi dükkânı ve Marangoz Nikoli mağazası yer almaktaydı. Görüldüğü gibi vakıflar edindikleri gayri mülkler vasıtasıyla varlığını devam ettirmektedirler¹²⁹.

Vakıfların diğer bir gelir kalemlerinden olan ferağ ve intikal işlemlerinden alınan ücretlerden harç, varaka bahası ve kalemiye masrafları düştükten sonra kalan meblağ Evkaf Nezaretine gönderilmekteydi. Aralık 1868-Ocak 1869 arasında bir ayda, harç ve varaka bahası ve kalemiyesi olarak toplamda 416 kuruş 36 para elde edilmiştir. Yine aynı yılın ocak- şubat ayları arasında bir ayda gerçekleştirilen işlemlerden 372 kuruş 20 para harç ve varaka bahası ve kalemiyesi olarak alınmıştır. 1869 yılı şubat –mart ayları içerisinde ferağ ve intikal işlemlerinden 118,40 kuruş harç ve varaka bahası ve kalemiyesi olarak alınıp bir ay içinde gerçekleştirilen işlemlerden harç, varaka bahası ve kalemiye masrafları düştükten sonra 99 kuruş 35 para Evkaf Nezareti'ne gönderilmiştir. Bir yıllık harç ve varaka bahası ve kalemiye masrafları düşüldükten sonra kalan 828 kuruş 36 para Evkaf Nezareti'ne gönderilmiştir¹³⁰.

İstanköy Adası'nda bulunan köylerdeki Gazi Hasan Paşa Vakfına ve Kapudan-ı Derya-yı Esbak Müteveffa İbrahim Paşa Vakıflarına ait bağ, bahçe ve tarlalar vakıf geliri olarak tahsis edilmişti. Bu arazilerin vakfa ait olduğunu gösteren Şer'î belgeleri ve vakıf defterlerinde kaydı bulunmaktaydı. Bu araziler mutasarrıflarına verilerek yıllık olarak gelir tahsil edilmekteydi¹³¹.

¹²⁹ BOA, EV, nr. 23553.

¹³⁰ BOA, EV, nr. 20997.

¹³¹ BOA, EV, nr. 20997.

İSTANKÖY ADASI'NIN İDARİ VE SOSYAL YAPISI

Ocak ayında gerçekleştirilen bir işlemde evkafa bağlı Hasan Paşa Vakfına ait bir adet dükkân, Hacı Beyin vefatıyla oğlu Mahmud Bey'e intikalinden, iki kat harç alınmıştır. Ayrıca harç ve varaka bahası ve kalemiyesi olarak da 248 kuruş alınmıştır. Yine aynı yılın ekim ayı başında yapılan bir ferağ ve intikal işleminde, Debbağhane Camii Şerif Vakfından bir adet dükkân, Dimitri'nin vefatıyla evlatları Yorgi, İstemat, Nikola ve Froniye intikalinden, harç ve varaka bahası ve kalemiyesi olarak 94 kuruş ücret alınmıştır. Şubat ayında gerçekleştirilen diğer bir işlemde ise, evkafa mülhak Abdullah Efendi Mektebi Vakfından bir adet dükkân, Bekir Hoca'nın vefatıyla evlatları Mehmed, Ahmed ve Ayşe'nin intikal ve ferağından, harç ve varaka bahası ve kalemiyesi olarak da 64 kuruş ücret alınmıştır¹³².

İstanköy adasında bulunan bazı vakıfların 1861/1862 sensinde sahip oldukları bahçe, arazi, menzil ve dükkânlardan elde ettikleri gelirler ise şöyledir; Gazi Hasan Paşa Vakfı 510 kuruş; Kapudan-ı Derya-yı Esbak Müteveffalbrahim Paşa Vakfı, 84 kuruş 20 para; Arabkirli Gümrükçü Müteveffa Osman Paşa Vakfı 145 kuruş diğer vakıflar ise 153 kuruş 37 para gelir elde etmiştir. Genel toplamda ise vakıfların 622 kuruş 57 para gelir elde ettikleri görülmektedir (bkz. Tablo 9)¹³³.

Tablo 10		
İstanköy Vakıflarının Kira Bedelleri		
Mülkler	Mutasarrıfı	Yıllığı
Şekersiz Oğlu vakfı bahçe ve mandıra ve esbab ve dekin ve menzil	Ahmet Efendi	16,20
Şuayb zevcesi bahçe ve menzil ve bağ vesaire menkulat	Hüseyin Bey	25
Kara Hisarî Mustafa Bey Vakfında bir adet limon bahçesi	Ali ve Ahmet ve ibneteyni Mehmet Reis berveci-i iştirak	50
Limon bahçesi	Mustafa Kemal Bey	15
Han ve menzil	Şerif İbrahim Bey	3
Limon bahçesi	Süleyman Hasib	3
Han ve menzil	Hacı Molla İbrahim	1
Bağ ve dud	Berber Eyübzade ve Hacı Şerif Ağa	3
Limon bahçesi	Ahmet ve Hamza Ağa	3
Hamam	Arnavutzade Mustafa	3

¹³² BOA, EV, nr. 20997.

¹³³ BOA, EV, nr. 32709.

YAKUP AHBAB

Mülkler	Mutasarrıfı	Yıllığı
Bir adet limon bahçesi	Açı Niyaki	2
Limon bahçesi	Pemandimon İstemadi	3
Ka' a-i Şahane'ye merbut bir adet bacacı dükkânı	-	3
Limon bahçesi	Hacı Ali ve Ali	3
Limon bahçesi	Derviş Mustafa	17,17
Karabağlı Süleyman Paşa bahçe ve menzil	Hafize Hatun	25
Toplam		175,37
Gazi Hasan Paşa Vakıfları		
Mülkler	Mutasarrıfı	Yıllığı
Sebze bahçesi	Hatice Hatun	40
Limon bahçesi	Hüseyin Bey ve Zeliha ve Mehmed ve Aişe beruc istizan	50
Limon bahçesi	Şerif Beyin Pederi	60
Lanka nam mahalde arazi	Mehmet bin İsmail	30
Bikale nam mahalde 300 dönüm arazi	Kostanti veled Giritli Manol	-
Mahalle-i mezkûrda 80 dönüm arazi	Yorgi	40
Yine mahalle-i mezkûrda 60 dönüm arazi	Hristo ve biraderi Bodos bervech-i iştirak	40
Limon bahçesi	Vasilaki	250
Toplam		510
Kapudan-ı Derya Esbak Müteveffa İbrahim Paşa Vakıfları		
Mülkler	Mutasarrıfı	Yıllığı
4 kıta mahzen	Lukaki Oğulları	20
Han ve menzil	Abdulnebi Ağa	4,20
Limon bahçesi	Kapudan-ı Derya Merhum Halil Paşa	60
Toplam		84,20
Arabkirli Gümrükçü Müteveffa Osman Paşa Vakıfları		
Mülkler	Mutasarrıfı	Yıllığı
Limon bahçesi	Yani Veled Peri	60
Limon bahçesi	Aişe ve diğer Aişe Feraşehatı beruc iştirak	60
Portakal bahçesi	Hacı Mehmed Amir	25
Toplam		145

G. İSTANKÖY'ÜN İSKÂN MAHALLERİ ve DEMOGRAFİK YAPISI

1. İstanköy'ün İskân Mahalleri

İstanköy fethedildikten sonra, Kanunî Vakfı yapılarak tahrir yapılmıştır. Ada, tımar sistemi içine alınmış ve kayıtlar Anadolu Muhasebe Kalemine

İSTANKÖY ADASI'NIN İDARİ VE SOSYAL YAPISI

gönderilmiştir. Adadaki sayım işlemleri her zaman düzenli olarak yapılmamıştır. 1522’de adanın fethinden hemen sonra yapılan tahrirde Kal’a-i Narince 17 mahalleden ibaret olduğu gözükmemektedir. Buralarda oturan Hıristiyanların toplam nüfusu 2.500 kişiydi. Adanın Türkleştirilmesi için fetihten sonra buraya 79 hane Türk getirilmiştir. 1592’de yapılan tahrirde ise merkezde 3 Türk Mahallesi mevcuttu. Önceki tahrirde 79 olan hane sayısı 132 haneye ulaşmıştır. Bu dönemde adanın toplam nüfusu 8.000-9.000’e ulaşmaktaydı¹³⁴.

İstanköy Adası’nın 1711 yılındaki tahriri kale, varoş, kasaba ve köylerindeki vakıf, has ve zeametlerin tespiti halkın isteği ile gerçekleştirilmiştir¹³⁵. Bu tahrire göre, Sandal Mescidi, Şüca Mescidi, Sultan Süleyman Camii, Hacı Paşa Mescidi olmak üzere merkezdeki bu 4 mahallede 215 nefer, Lonca, Eski Cami, Yeni Cami, Medrese, Bozok, Tabakhane olmak üzere varoştaki bu 6 mahallede 303 nefer ve toplam bu 10 Müslüman mahallesinde 518 nefer yaşamaktaydı. Tanzimat’ın ilanından sonra tutulan temettüat defterlerinden anlaşıldığına göre İstanköy Adası’nda, 15 mahallede toplam 786 hane Müslüman yaşamaktaydı¹³⁶. Yine 1841 yılında İstanköy adasında toplam 1.106 hane Gayrimüslim yaşamaktaydı. Bunun 1.095 hanesini Hıristiyanlar, 11 hanesini ise Yahudiler oluşturmaktaydı. Toplamdaysa Müslim-Gayrimüslim hane sayısı 1.892’ye ulaşmaktaydı¹³⁷.

Tablo 11			
1841 Yılı Temettüat Defterlerine Göre İstanköy’ün Nüfusu			
Müslüman Mahalleler	Hane Sayısı	Gayrimüslim Mahalleler	Hane Sayısı
<i>Andimahiye</i>	27	<i>Penayi</i>	107
<i>Bodrum Kazası</i>	36	<i>Aspa</i>	172
<i>Eski Camii</i>	83	<i>Aya Yorgi</i>	68
<i>Eski Beli Camii</i>	63	<i>Hayhod</i>	16
<i>Debbağ hane</i>	41	<i>İспенye</i>	54
<i>Defterdar</i>	52	<i>Ada Mandasında Çobanlar</i>	42

¹³⁴ Bunlar İbrahim mescidi 12 hane, Ali Ağa mescidi 27 hane ve tabakhane Mescidi 10 hane idi. Emecen, “İstanköy”, s. 309.

¹³⁵ BOA, MM, nr. 8471.

¹³⁶ BOA, Maliye Nezâreti Temettüat Defterleri (ML.MVR.TMT), nr.16113.

¹³⁷ BOA, ML.MVR.TMT, nr. 16114.

Müslüman Mahalleler	Hane Sayısı	Gayrimüslim Mahalleler	Hane Sayısı
<i>Deveci</i>	66	<i>Yabancı Tebaa</i>	10
<i>İdeli</i>	74	<i>Karbot</i>	78
<i>Kabapınar</i>	17	<i>Kardemine</i>	88
<i>Kefalos</i>	12	<i>Kefalos</i>	114
<i>Moruk Camii</i>	48	<i>Varoş</i>	188
<i>Kal'a-i Şahane</i>	61	<i>Aya Nikol Karyesi</i>	49
<i>Pili Germesi</i>	52	<i>Uskurello</i>	109
<i>Varoş</i>	105	<i>Yahudiler</i>	11
<i>Yeni Kapı</i>	49	-	-
Toplam	786	-	1.106

XIX. yüzyılda Cezâyir-i Bahri Sefid Vilâyeti'nin Rodos Sancağına bağlı olarak kaydedilen İstanköy şehrindeki Müslümanların sayısı 414, Gayrimüslimlerin sayısı ise 1.051'dir. XX. yüzyılın başlarına ait bilgiler veren Şemseddin Sami, ada nüfusunun 10.145 olduğunu belirtmektedir. Bunun 2.366'sını Müslümanlar oluşturmaktaydı¹³⁸.

2. Girit Muhacirleri

Osmanlı İmparatorluğu'nu, XIX. yüzyılın sonlarında uğraştıran en önemli sorunlarından biri de Girit meselesidir. Yunanistan'ın Megola İdea anlayışı çerçevesinde Girit Adası'nı kendine bağlama çalışmaları neticesinde adada çıkan isyanlardan dolayı Müslüman muhacirlerin bir kısmı zorunlu olarak İstanköy'e yerleştirilmiştir. 1891'de İstanköy'de 19.000 dönüm tarıma elverişli miri arazinin varlığından ötürü birçok muhacirin iskânı için adanın uygun olduğu Cezâyir-i Bahri Sefid Vilâyeti'ne bildirildi¹³⁹. 1898'de Rodos ve İstanköy'e gönderilen muhacirlerin fakir ve ihtiyaçların ihtiyaçlarının karşılanması için 200.000 kuruş tahsis edilmiştir¹⁴⁰. Yine Rodos ve İstanköy'e yerleştirilen muhacirlerin 1898 yılındaki iâşesi için gerekli 65.000 kuruşun

¹³⁸ Metin Tuncel- İdris Bostan, "Dünden Günümüze Ege Adaları", *Coğrafya Dergisi*, sayı 6 (1988), s. 27-58.

¹³⁹ BOA, DH.MKT, nr. 1806/116.

¹⁴⁰ BOA, İrade Girit (İ.MTZ.GR), nr. 33/1351.

mahalli Mal Sandığından karşılanması ve buradan alınan senetle dâhiliye tahsisatından karşılanması defterdarlığa bildirilmiştir¹⁴¹.

İstanköy ve Rodos'a toplam 1.430 Girit muhaciri iskân ettirilip bunların 885'ine her gün tayinat adı altında yardım verilmekteydi. Ancak, tayinatların bitmesinden dolayı Mal Sandığından 5.000 kuruş alınmış ve bu paranın da yeterli olmayacağından 30.000 kuruşun daha gerekli olduğu Cezâyir-i Bahri Sefid Vilâyeti'ne bildirilmiştir (15 Mart 1899)¹⁴². İskân edilen muhacirlerin talebi üzerine 127 kilo buğday, 201 kilo da arpa iane olarak verilmiştir (28 Şubat 1900)¹⁴³. Daha sonrasında 31 Temmuz 1900 tarihinde muhacirlerin yetiştirmeleri için tohumluk zahire yardımı yapılarak iane yardımına gerek kalmamıştır¹⁴⁴. Bununla birlikte adaya yerleştirilen 101 nefer Şam muhacirlerine ise günlük birer çıkın ekmek ile 40'ar para verilmekteydi¹⁴⁵.

İstanköy'e yerleştirilen Giritli muhacirlerin karışmış olduğu asayiş problemleri de bulunmaktaydı. Mesela, 1903 senesinde Girit muhacirlerinden bazıları, Girit ve Yunanistan'dan kaçak eşya getirerek İstanköy ve civarındaki Anadolu sahillerine sokmaktaydılar. Bunun önlenmesi için Sakız'da bulunan ve daha önce yararlı hizmetleri görünen İdare Meclisi İkinci Kâtibi Sadık Efendi adaya gönderilmiştir. Burada 2-3 ay kalması gerektiğinden de kendisine 15.000 kuruş maaş verilmesi uygun görülmüştür¹⁴⁶. Başka bir belgede ise, 1902 yılında İstanköy Adası'nda yerleşik bazı Giritlilerin kaçakçılık yaptığı bilindiği halde İstanköy naibinin bunlar hakkında hiçbir muamele yapmamasından dolayı naib hakkında soruşturma açılması ve bu kaçakçıların ileri gelenlerinden bazılarının Rodos'a gönderilmesi talep edilmiştir. Fakat bunun nasıl yapılacağı ve adadaki emlakleri hakkında nasıl bir muamele yapılacağı Dâhiliye Nezaretine sorulmuştur¹⁴⁷.

1898 senesinde adaya gelen 35 muhacir için 10 adet hane inşasına karar verilip masraflarına karşılık olarak da 20.850 kuruş gönderilmiştir. Ancak bu

¹⁴¹ BOA, DH.MKT, nr. 2156/35.

¹⁴² BOA, DH.MKT, nr. 2178/26.

¹⁴³ BOA, İ.DH, nr.1372/1317.Za.18.

¹⁴⁴ BOA, DH.MKT, nr. 2382/21.

¹⁴⁵ BOA, A.MKT.NZD, nr. 334/15.

¹⁴⁶ BOA, DH.MKT, nr. 687/57.

¹⁴⁷ BOA, DH.MKT, nr. 567/43.

miktarın yetersiz kalmasından ötürü ek olarak 12.090 kuruşa daha ihtiyaç olduğu Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'ne iletilmiştir¹⁴⁸. Bu isteğe verilen cevapta ise, gereken 12.090 kuruşun Girit muhacirleri tahsisatı olan 10 milyon kuruşa ilave edilip bu tahsisattan karşılanmasına karar verilmiştir¹⁴⁹. Ayrılan tahsisata rağmen evlerin yapılamamasından dolayı Rodos ve İstaköy'deki durumu araştırmak üzere Beyrut İskân ve Muhacirin Memuru Celal Bey vazifelendirilmiştir¹⁵⁰. Celal Bey'in adaya ulaşmasından sonra Vali Abidin Paşa, muhacirler için 820.000 kuruş harcama emrinin ulaştığını ancak muhacirler için yakılan orman alanlarına muhacirlerin yerleştirilmesiyle yaklaşık 40.000 dönüm arazinin paraya tahvilini teklif etmiştir. Bu alanların yerleşim için uygun olmadığından Beyrut'ta yapıldığı gibi, arazinin şu an elinde bulunduranlara satılıp gelirinin muhacirlere harcanması istenmiş ancak bu teklif Defter-i Hakani ve Orman Nezaretleri tarafından kabul edilmemiştir¹⁵¹.

Muhacirler için yapılan hanelerin inşasında yardım ve gayretleri görülen inşaat komisyonu azasından olan Hacı Süleyman Efendi'ye rütbe-i salis ile Süleyman Efendi, Mahmut Bey ve Kandalzade Mustafa Bey'lere dördüncü ve Mimarbaşı Espiro Kalfa'ya da beşinci rütbeden nişan verilmiştir. Muhacirlerin yerleştirilmiş oldukları Hamidiye Mahalle'sinin adı, II. Meşrutiyetin ilanından sonra 1909 senesinde Meşrutiyet Mahallesi olarak değiştirilmiştir¹⁵². Bu mahallede Reşadiye adında bir mektep ve bir de cami bulunmaktaydı. 23 Eylül 1910 tarihinde bu yapıların tamiratları için gerekli olan 50 Lira Hazine-i Hassa tarafından bağışlanmıştır¹⁵³. İstanköy ve Rodos muhacirlerinin iskânlarına toplam 1.124.488 kuruş harcanmıştır¹⁵⁴.

¹⁴⁸ BOA, DH.MKT, nr. 2198/11.

¹⁴⁹ BOA, DH.MKT, nr. 2330/41.

¹⁵⁰ BOA, A.MKT.MHM, nr. 518/10.

¹⁵¹ BOA, A.MKT.MHM, nr. 519/1.

¹⁵² BOA, DH.MKT, nr. 2845/7.

¹⁵³ Tamirat için oluşturulan inşaat komisyonunda Giritli İbrahim, belediye başkanı Mehmet Şevki, Giritli Hüseyin, Giritli Hasan, Giritli Fehmi ve Giritli Avni bulunmaktaydı: BOA, İrade Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH), nr. 1328.1.18/17.

¹⁵⁴ BOA, MV, nr. 114/83.

3. Siyasî Sürgünler ve İstanköy Adası

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda önceki devirlerde uygulandığı kadar olmasa da, sürgünler neticesinde İstanköy'ün nüfus yapısında değişiklikler meydana getirmekteydi. Bunlar arasında devletin ileri gelenleri olmakla birlikte, ülkenin değişik yerlerinde huzursuzluğa neden olanlar da İstanköy ve diğer adalara gönderilmekteydi. Mesela, İstanköy'e sürgüne yollananlar arasında devletin üst kademelerinde çalıştıktan sonra gözden düşen vezir ve kaptan paşalar bulunmaktaydı. Sürgüne gönderilenler adaya geldiklerinde yetkililere teslim edilmekteydi. Adalıların "misafir" olarak tanımladıkları sürgün hakkında yöneticilere hitaben İstanbul'dan gönderilmiş olan hüküm, sesli olarak okunmaktaydı. Daha sonra da tutsak olarak gözetim altında tutulacağı yere götürülmekteydi. Sürgün olarak gönderilenlere geçimlerini temin etmek için maaş da tahsis edilmekteydi. Mesela, 1821 senesinde Sabık Selanik Mutasarrıfı Mustafa Reşit Paşa'ya aylık 1.000 kuruş maaş bağlanmıştır¹⁵⁵. 1860'ta Cidde Olaylarından dolayı bazı kişiler İstanköy'e gönderilmiştir. Bunlara, günlük olarak birer çikin ekmek ve katık bahası olarak da birer kuruş yevmiye verilmekteydi¹⁵⁶.

1858 yılında aşar bedelini zimmetine geçiren İnoz Müdürü Ahmet Ağa ailesiyle beraber, İstanköy Adası'na beş sene müddetle gönderilmiştir¹⁵⁷. Sürgüne gönderilenler arasında sabıkalı, suçlu kimseler de bulunmaktaydı. Bunlar bulundukları yerlerden uzaklaştırılmak için adaya gönderilenlerdir. Mesela, İstanbul'da bulunan pasaportsuz, sabıkalı ve tezkiresiz bazı kimselerden Hristiyan olanlarının Trablus'a, Müslüman olanların ise İstanköy'e gönderilmesine karar verilmiştir¹⁵⁸. Başka bir örnek ise, İstanbul'daki kahvehanelerde ve konaklarda edepsizce sözler söyleyenlerin çoğaldığından ötürü bazı kahvehaneler kapatılmıştır. Bu olaydan dolayı suçlu bulunan Kapucubaşılardan Sabık Esad Ağa İstanköy'e, Balcı Bekir Rodos'a ve Şeyh Ahmet de Limni Adası'na gönderilmiştir¹⁵⁹.

Bir diğer sürgün uygulaması da memuriyete atama yolu ile gerçekleştirilmekteydi. 1896 senesinde Bursa inas mektebi muallime-i

¹⁵⁵ BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), nr. 665/32339.

¹⁵⁶ BOA, A.MKT.UM, nr. 388/45.

¹⁵⁷ BOA, A.MKT.NZD, nr. 244/94.

¹⁵⁸ BOA, İ.MVL, nr. 426/1807.

¹⁵⁹ BOA, HAT, nr. 90/3701.

evvelliğinde bulunduğu sırada Maarif Müdüriyeti tarafından yapılan şikâyet üzerine, Emine Hanım İstanköy inas rüştiyesi muallimliğine tayin olmuştur. Ancak Emine Hanım, fakir olduğundan tekrar Bursa inas rüştiyesine tayin talebinde bulunmuştur. Maarif Nezareti tarafından verilen cevapta ise, Emine Hanım'ın Ankara inas rüştiyesinde bulunduğu sırada Ankara Maarif Dairesi ve diğer muallimlerle de sorunları olduğundan azledildiği fakat kendisinin fakir olmasından ötürü açıkta kalmaması için Bursa inas rüştiyesine atandığı belirtilmiştir. Bu duruma rağmen burada da aynı sorunların tekrar etmesi üzerine İstanköy'e gönderildiği ifade edilmiştir. Bursa inas rüştiyesine kendisinin yerine başka bir muallimin göreve başlamış olduğundan dolayı tayin isteği Maarif Nezareti tarafından kabul edilmemiştir¹⁶⁰.

Sürgünlerin affedilmesi veya başka bir yere nakli, padişahın takdirindeydi. Bu tür müracaatta iyi halleri ve ıslah olup olmadıkları veya yaşları dikkate alınmaktaydı. 1815 yılında İstanköy'e gönderilen Erzurumlu Topal Agop Padişah tarafından affedilmesine karar verilmiştir¹⁶¹. Diğer bir af vak'ası ise, 1837 senesinde İstanköy'e gönderilen Kandiki Reşit'in ıslah-ı nefis olduğundan ve ailesinin sefil ve perişan olmasından dolayı affedilmiştir¹⁶². Bazı durumlarda ise sürgüne gönderilenler, başka görevler ile görevlendirilmesi durumunda da affedilebiliyordu. Örneğin, 1816'da İstanköy'e sürülen Kandıralı Mehmet'in başka bir görevde istihdam edilebileceğinden ötürü affedilmesine karar verilmiştir¹⁶³.

Sürgüne gönderilen şahısların sağlık durumları, yollanacağı yerlerin seçimi sırasında göz önünde tutulmaktaydı. 1808'de İstanköy'e ikamete memur olan Musa Paşa rahatsızlığından ötürü İzmir'e gönderilmesi için izin istemekteydi¹⁶⁴. Diğer bir örnekteyse, 1858 yılında İnoz Kazası Naibetinde iken İstanköy'e gönderilen Mustafa Efendi Bey hastalığından ötürü Edirne'ye gönderilmesini talep etmekteydi¹⁶⁵.

¹⁶⁰ BOA, Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF.MKT), nr. 305/25.

¹⁶¹ BOA, HAT, nr. 507/24593.

¹⁶² BOA, HAT, nr. 501/24593.

¹⁶³ BOA, HAT, nr. 764/36071.

¹⁶⁴ BOA, HAT, nr. 1362/53687.

¹⁶⁵ BOA, Sadâret Amedî Kalemi (A.AMD), nr. 85/7.

H. İstanköy'de Eğitim Kurumları

1) Sıbyan ve İbtidâî Mektepleri

Tanzimat'ın ilanından önce gerçekleştirilen yeniliklerden biri de ilköğretimin zorunlu hale getirilmesidir. İlk dönemlerden beri varlığını sürdürmekte olan sıbyan mekteplerinin yanında II. Abdülhamid devrinde gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte modern ölçülerde eğitim veren ibtidâî mektepler de açılmış ve eğitim veren hocalar tayin edilmiştir. İstanköy'de 1876 yılında adada, 35 adet sıbyan mektebinde¹⁶⁶ 101 Müslüman çocuk, 155 adet de Hristiyan çocuk kendilerine ait sıbyan mekteplerinde eğitim görmekteydiler¹⁶⁷. 1886 yılında ise sıbyan mekteplerinde öğrenim gören öğrenci sayısında ufak bir artış ile sayı 111 olmuştur¹⁶⁸. 1893'te toplam 6 ibtidâî mektep bulunmaktaydı. Bunlar Pili, Germe, Kefalonya, Hüseyin Paşa, Defterdar ve Kabapınar Mektepleri olup bunlara aylık 80 kuruş tahsisat verilmekteydi. Bu mekteplerden başka Kerpe Adası'nda da bir de Rum mektebi faaliyetliydi. Rum mektebinde 300 kuruş maaş ile Türkçe öğretmenini istihdam edilmekteydi¹⁶⁹. 1904'te Rumların istekleri doğrultusunda bir sıbyan mektebi inşa edilmesi talep edilmiştir. İnşa edilecek yerde sadece Rum olmak üzere 220 hanede toplam 1.010 nüfus mevcut olduğundan sıbyan mektebi inşasına izin verilmiştir¹⁷⁰.

Adanın merkezi olan İstanköy'de, Hasan Paşa, Defterdar, Kabapınar ve Hamidiye Merkez ibtidâî Mektebi olmak üzere dört adet ibtidâî mektep mevcuttu¹⁷¹. Hasan Paşa, Defterdar ve Kabapınar Mekteplerindeki öğrenciler 1897'de inşa olunmakta olan merkez Mekteb-i İbtidâîyesi ile birleştirilmiştir. Bu mektebin muallim-i evvelliğine, Hasan Paşa Mektebi muallimi Salih Efendi, muallim-i saniliğine Kabapınar Mektebi muallimi Hacı Ahmet Efendi ve muallim-i saniliğine de Defterdar Mektebi muallimlerinden Ali Rıza Efendi tayin edilmiştir¹⁷². Daha sonra Hasan Paşa, Kabapınar ve Defterdar ibtidâî

¹⁶⁶ CBSS, sene 1293, s. 146.

¹⁶⁷ CBSS, sene 1301, s. 81.

¹⁶⁸ CBSS, sene 1303, s. 112.

¹⁶⁹ BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT), nr. 365/3.

¹⁷⁰ Sıbyan mektebi İstanköy'deki Rum erkek çocuklarına mahsus olan mekteb-i rüşdinin karşısında bulunarak, arazisi kiliseye ait olan yerde 10 metre uzunluğunda, 7 metre genişliğinde ve 8 metre yüksekliğinde kagir olarak inşa edilen mektep için 100 Lira sarf olunmuştur. BOA, DH.MKT, nr. 632/32.

¹⁷¹ CBSS, sene 1302, s. 113.

¹⁷² BOA, MF.MKT, nr. 353/25.

mektepleri 1898 senesinde kapatılarak burada istihdam edilen muallimler de Merkez ibtidâî Mektebine kaydırılmıştır¹⁷³. Pili ve Kefalos'ta 80 kuruş tahsisat verilen erkek ibtidâî mekteplerinde 100'er kuruş ile birer muallim bulunmaktaydı¹⁷⁴. Adada Müslüman nüfusun fazlalığından ötürü kız ibtidâî mektebi açılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır¹⁷⁵. Bu ihtiyacı gidermek için Pili ve Germe'de kız ibtidâî mektebi açılmıştır¹⁷⁶. Diğer adalarda olduğu gibi İstanköy Adası'nda da eğitim alanında en önemli sorunlardan biri de gelir teminiydi. Gelir teminin için çeşitli yollar uygulanmaktaydı. Mesela, 1889 senesinde İstanköy kız ibtidâî mektebi muallimi ile Kefalos ve Pili Karyelerindeki muallimlerin maaşlarına karşılık olmak üzere Bokrat Hamamının hâsılatı Maarif Cemiyetine bırakılmıştır¹⁷⁷.

2. İstanköy Erkek ve Kız Rüşdiye Mektepleri

1838'de temel eğitimde ibtidâî mekteplerinden sonra ikinci kademe olarak düşünülen rüştiyeler açılmaya başlanmıştır¹⁷⁸. İstanköy Adası'nda faaliyete geçen ilk rüştiye, merkez kasaba olan İstanköy'deki Mahmut Bey Mektebidir. İlk aşamada mektebin yarısının rüştiye olarak kullanılmıştır. Rüştiyeye 416 kuruş maaş ile Taşköprülü Hafız Mahmut Tayyip Efendi tayin edilmiştir. Aynı zamanda da 83 kuruş maaş ile bir de kapıcı tayin edildikten sonra rüştiyenin çeşitli masrafları için Mal Sandığından 1.000 kuruş verilerek mektepte 10 öğrencinin eğitim görmesi sağlanmıştır¹⁷⁹. 1873 senesinde 20 öğrencili rüştiyenin Muallimi Zeynel Abidin Efendi'ydi¹⁸⁰. Ancak 1876 yılında 670 kuruş maaş ile muallim-i evvel tayini istenmiştir. Ve rüştiyenin mevcudu 15-20 kişi olduğundan sıbyan mektebi ile birleştirilmesi talep edilmiştir¹⁸¹. Talep, Meclis-i Maarif'te değerlendirildikten sonra rüştiyeye 670 kuruş maaş ile muallim-i evvel tayininin gerekli olmadığı, eğer muallim-i sani bulunmadığı

¹⁷³ BOA, MF.MKT, nr. 365/3.

¹⁷⁴ BOA, MF.MKT, nr. 104/58.

¹⁷⁵ BOA, MF.MKT, nr. 106/4.

¹⁷⁶ CBSS, sene 1311, nr. 140.

¹⁷⁷ BOA, MF.MKT, nr. 106/4.

¹⁷⁸ Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, XV, Ankara 2002, 44-60.

¹⁷⁹ BOA, A.MKT.MHM, nr. 433/77; AD, nr. 861.

¹⁸⁰ CBSS, sene 1290, s. 80.

¹⁸¹ BOA, MF.MKT, nr. 42/83.

takdirde de rüştiyenin sıbyan mektebi ile birleştirilmesi kararı verilmiştir¹⁸². 1884 yılına ait kayıtlardan anlaşıldığına göre rüştiyede eğitim gören öğrenci sayısı 48'e çıkmıştır. Rüştiyenin muallimliğinde ise Hafız Ahmet Efendi bulunmaktaydı¹⁸³. 1886 yılında öğrenci miktarındaki artış devam ederek 50'ye çıkmıştır. Aynı dönemde rüştiyenin muallim-i evvelliğinde Hafız Ahmet Efendi, muallim-i saniliğinde Hafız Osman Efendi, kapıcılığında ise Selim Ağa bulunmaktaydı¹⁸⁴. İstanköy merkez rüştiyesine 1886 senesinde Sultanın adı verilerek Hamidiye adı ile anılmaya başlanmıştır¹⁸⁵.

Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'ndeki diğer rüştiyelerde olduğu gibi ada da mali yönden sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu sıkıntıların giderilmesi için çeşitli yardımlar yapılmaktaydı. Örneğin, 1873 senesinde İstanbul'dan adadaki rüştiyeye 1 ilmihal, 2 maksud, 3 risale-i hesab, 3 bina ve 1 de emsal kitabı ile¹⁸⁶ coğrafya dersi için de harita gönderilmiştir¹⁸⁷. 1902 yılında ise rüştiye sıralarının tamiri ve bazı ihtiyaçlarının karşılanması için 1.500 kuruş harcanmıştır. Harcanan meblağ ise taşra kısmında kayıtlı olan tesisat tertibinden ödenmiştir¹⁸⁸.

İstanköy Adası'nda bir de kız rüştiyesi mevcuttu. Rüştiyenin muallimsiz olmasından ötürü Bursa muallime-i evvelliğinde bulunan Emine Hanım tayin edilmiştir. Ancak Emine Hanım'ın İstanköy kız rüştiyesi muallimeliğine gitmek istemediğini ifade eden yazısına Maarif Nezareti tarafından verilen cevapta, kendisinin daha önce Ankara kız rüştiyesinden azledildiği ancak fakir olduğundan merhameten Bursa kız rüştiyesine tayin edildiği belirtilmiştir. Burada da mahalli Maarif Müdürlüğü tarafından gelen şikâyet üzerine İstanköy kız rüştiyesine tayin edildiğinden isteği reddedildiği belirtilmiştir¹⁸⁹. Fakat Emine Hanım, görevlendirilmiş olduğu İstanköy kız rüştiyesine gitmediğinden 3-4 aydır muallimesiz kalan rüştiyeye Aişe Hanım'ın tayin edilmesine karar

¹⁸² BOA, MF.MKT, nr. 42/112.

¹⁸³ CBSS, sene1301, s. 81.

¹⁸⁴ CBSS, sene 1303, s. 112.

¹⁸⁵ BOA, MF.MKT, nr. 91/34.

¹⁸⁶ BOA, MF.MKT, nr. 13/49.

¹⁸⁷ BOA, MF.MKT, nr. 108/86.

¹⁸⁸ BOA, MF.MKT, nr. 557/16.

¹⁸⁹ BOA, MF.MKT, nr. 305/25.

verilmiştir¹⁹⁰. İstanköy’de gayrimüslimlere ait olmak üzere Rum erkek çocuklarına mahsus bir adet rüştiye mevcuttur¹⁹¹. 1904 senesinde bu mektepte 155 Rum erkek çocuk eğitim görmekteydi¹⁹². Adada bulunan az miktarda Yahudi cemaatinin ise 16 öğrencili bir Yahudi mektebi bulunmaktaydı¹⁹³.

3. İstanköy Maarif Müdürlüğü ve İdadi Mektebi

Osmanlı Devleti’nde 1864 Vilâyet düzenlemesinden sonra merkezlerde Maarif Meclisleri kurularak riyasetine birer müdür atanmıştır¹⁹⁴. İstanköy’de eğitim düzenlemesinden sorumlu Maarif Müdürlüğü makamında aynı zamanda İstanköy Kaymakamı olan Ahmet Cavit Bey, aza Süleyman Efendi, Bidayet Mahkemesi Baş Kâtibi Hacı Süleyman Efendi, Mukavelat Muharriri Mümtaz Bey ve Sandık Emni Mustafa Çelebi bulunmaktaydı¹⁹⁵.

Eyalet ve mutasarrıflık merkezlerinde açılmaya başlanan idadi mekteplerinin İstanköy’de de açılması, ada meclisi tarafından talep edilmiştir. Hazırlanan mazbatada, İstanköy’ün daha önceden mutasarrıflık olduğu ve daha sonra da kaza yapılmış olmasına rağmen Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti’nin en önemli yerlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Adada, erkek ve kız çocukları için ibtidâî ve rüştiyelerin bulunmasından dolayı burada bir idadi mektebinin açılması talebi Meclis-i Maarif’e iletilmiştir. Meclis-i Maarif’te görüşüldükten sonra ahalinin açılmasını istedikleri idadi mektebinin inşa masrafı 90 ila 100.000 kuruşa kadar bir meblağ gerektirdiği belirtilmiştir. Bununla birlikte ahalinin gerekli levazımları sağlayacaklarını söylemiş olduklarından, İstanköy’de bir idadi mektebinin açılması ve buraya gönderilecek olan hocanın maaşı ile diğer masrafları için de maarif gelirlerinden 50.000 kuruş verilmesi uygun bulunmuştur¹⁹⁶.

¹⁹⁰ BOA, MF.MKT, nr. 323/36.

¹⁹¹ BOA, DH.MKT, nr. 632/32.

¹⁹² CBSS, sene 1301, s. 81.

¹⁹³ CBSS, sene 1318, s. 231.

¹⁹⁴ Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s. 287.

¹⁹⁵ CBSS, sene 1311, s. 140.

¹⁹⁶ BOA, İ.DH, nr. 932/73850.

I. İstanköy Hapishaneleri

1901-1903 senelerinde Osmanlı Devleti'nin genelinde yeni hapishane ve tevkifhanelerin tamiri ve inşası ile hıfzıssıhhaların temini için bütçeden kaynak ayrılarak ilgili vilâyetlerde keşif çalışmaları yapılmıştır. Bu kapsamda, Zabtiye Nezareti aracılığıyla Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde durum tespiti yapılmıştır. Bu incelemeler neticesinde İstanköy Adası'nda tevkifhane inşasına izin verilmiştir¹⁹⁷. 1902 yılında yapılan ve 19.000 kuruşa mal olunan tevkifhanede iki adet mevkufiyet koğuşu ile üç adet de jandarma odası mevcuttu. Daha sonra tevkifhaneye kadın bölümü ile hastane ve men'i ıtlak odaları gibi müştemilatın da yapılması gerektiği Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetine bildirilmiştir¹⁹⁸. Adada mevcut hapishanenin yetersizliğinden ötürü 1909'da yeni bir hapishane ve zabıta konağı inşasına karar verilmiştir¹⁹⁹. İstanköy hapishanesinde mahkûmlar gerek görüldüğünde, hapishanenin mevcudunu azaltmak için, Rodos hapishanelerine nakledilmekteydi. Mesela, İstanköy hapishanelerinde hırsızlıktan mahkûm olanların kalan sürelerini Rodos hapishanelerinde tamamlamaları için, her bir mahkûm için 40 kuruş nakil masrafı yapılarak, Rodos'a gönderilmiştir²⁰⁰.

Nizamı gereği İstanköy hapishanesindeki mahkûmların defterleri tanzim edilerek İstanbul'a gönderilmekteydi. Aşağıdaki tabloda 1909 senesi yoklama cetveli verilmiştir. 1909 senesine ait mahkûm yoklama defterine göre İstanköy hapishanesinde çeşitli suçlardan 6'sı Gayrimüslim, 5'i Müslüman olmak üzere toplam 11 mahkûm bulunmaktaydı. 14 Mart 1909'dan 16 Mayıs 1909'a kadar İstanköy hapishanesine 4 Gayrimüslim daha katılarak mahkûm sayısı 15'e çıkmıştır. Bu tarihe kadar da 4'ü Gayrimüslim ve 1'i de Müslüman olmak üzere toplam 5 tutuklunun mahkûmiyet süreleri sona ererek, İstanköy hapishanesinde tutuklu sayısı 10'a inmiştir. 14 Haziran 1909'dan 13 Temmuz 1909'a kadar hapishaneye 1 Müslüman tutuklu daha gelerek hükümlü sayısı 11'e ulaşmıştır. Ancak bu tarihe kadar 6 Gayrimüslim ve 1'i de Müslüman mahkûm tutukluluk sürelerinin bitmesiyle İstanköy hapishanesinde 4 Müslüman hükümlü

¹⁹⁷ BOA, Dâhiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelet ve Islahât Komisyonu (DH.TMIK.S), nr. 35/27; 43/32.

¹⁹⁸ BOA, DH.TMIK.S, nr. 19/33.

¹⁹⁹ BOA, DH.TMIK.S, nr. 31/14.

²⁰⁰ BOA, DH.TMIK.S, nr. 19/33.

kalmıştır²⁰¹. 1912 yılında İstanköy hapishanelerinde toplam 2 mahkûm bulunmaktaydı²⁰². Yine İstanköy’e bağlı olan Kalimnoz Adası’nda 1915 yılında toplam altı hükümlü bulunmaktaydı. Bu mahkûmlardan 3’ü iki ay, 2’si üç ay ve 1’i de altı aylık cezalarını çekmekteydi²⁰³.

Tablo 12										
İstanköy Hapishanesinin 1908 Yılı Yoklama Cetveli										
Mahkûmiyet Tarihleri	Yekûn	Borcundan dolayı mahkûm			Yaralama ve kabahatten mahkûm			Cinayetten mahkûm		
		Gayrimüslim	Müslim	Yekûn	Gayrimüslim	Müslim	Yekûn	Gayrimüslim	Müslim	Yekûn
14 Mart 1909’de tarihine kadar mevcut mahpus	11	-	-	-	6	5	11	-	-	-
Tarihi mezkûrdan 29 Mart 1909 tarihine kadar gelen mahkûm	4	-	-	-	4	-	4	-	-	-
Yekûn	15	-	-	-	-	-	15	-	-	-
Tarihi mezkûrdan 29 Mart 1909 tarihine kadar mahkûmiyetleri bitip serbest bırakılan	5	-	-	-	4	1	5	-	-	-
29 Mart 1909 tarihine kadar mevcut mahkûm	10	-	-	-	6	4	10	-	-	-

²⁰¹ BOA, DH.MB.HPS, nr. 141/14.

²⁰² BOA, DH.MB.HPS, nr. 143/82.

²⁰³ BOA, DH.MB.HPS, nr. 143/12.

Sonuç

1821 Rum İhtilâli, cereyan ettiği süre içerisinde Osmanlı Devleti'ne sıkıntılı anlar yaşattığı gibi, sonuçları itibarıyla de, devletin sosyal yapısı ve dengelerini önemli ölçüde tehdit eden yeni bir sürecin başlamasının habercisi olmuştur. Diğer taraftan, o devrin dünya siyasetine yön veren devletlerinden olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın 1827 Navarin Baskını ile isyanın gelişimindeki rollerini, Osmanlı Donanması'nı toptan imha suretiyle, hem Yunanistan Devleti'nin kuruluşuna ve hem de buna benzer arzuları olan Osmanlı hâkimiyetindeki diğer milletlerin de cesaretlenmelerine sebep olmuştur. Tarihi süreç içerisinde denizlere olan hâkimiyeti sayesinde sınırlarını genişletip, bu sınırları muhafaza edebilen Osmanlı Devleti, bu alanda çeşitli sebeplerden dolayı gösterdiği zafiyet ve en son olarak da yenilgiyle çıktığı I. Balkan Harbi sonrası, Yunanistan'ın Ege Adaları'nı birer birer elde edişi karşısında hiçbir önlem alamamıştır. Nihayet çok ümitli olduğu diplomatik girişimlerden de bir netice elde edemeyen Osmanlı Devlet, bunun ardından katıldığı I. Dünya Savaşı'ndan da mağlûp ayrılarak, topraklarının ayrılmaz birer parçaları konumunda bulunan, adaları tamamen kaybetmiştir.

Çetin mücadele ve zor şartlarda kurulan yeni Türkiye Devleti ise Lozan'da gösterdiği ısrara rağmen, İstanköy de dâhil, her yönüyle Anadolu ile bağları olan adaları, sınırları içerisinde bırakmaya muvaffak olamamıştır. Bununla beraber, gerek İstanköy gerekse diğer adaların Anadolu için stratejik bir önem taşıdıkları şüphesizdir. Günümüzde bilhassa artık dünya mirasına ait olan adadaki asırlık Türk eserlerinin gelecek kuşaklara taşınmasında daha hassas davranılması ve gereken hassasiyetin gösterilmesi önem kazanmıştır.

Abstract

**SOCIAL AND ADMINISTRATIVE STRUCTURE OF THE
ISTANKOY ISLAND (1899-1914)**

Geographically, the İstanköy Island is one of the nearest islands to the Anatolian shores of Istanbul. It was conquered under Suleyman the Magnificent in 1522 and then annexed to the Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Province. This paper investigates the state of affairs on İstanköy, which took shape respectively by liberation of Greece, Tanzimat, and finally the 1864 and 1867 arrangements following the creation of provincial system throughout the empire. Due to the migrations from Anatolia immediately after the conquest, Turkization of the island gained momentum. The paper also discusses Ottomans' great attention to the island after its conquest, settlement policies and Turkish waqfs. In the light of these topics, the administration of the island, living conditions and styles of the local population, and their waqf buildings are examined.

Keywords: İstanköy, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, Aegean sea, Aegean islands, Suleyman the Magnificent, the waqf of Kanuni.